

2017 • 11

LXX. évfolyam • november

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Balla Sándor
Benkő Levente
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

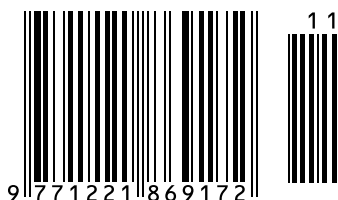
Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

Tartalom

Zeneoktatás Kodály Zoltán szellemében. 3

Kodály-emlékév

Angi István: Bicinia Hungarica – a Gyermekevilág enciklopédiája 4
Ittész Mihály: Kodály útjai a Partiumtól Kászonig és Bukovináig 11
Almási István: Az erdélyi népzene Kodály Zoltán kompozícióiban 14
Krasznai Gáspár: Távol Kodály szellemétől? 17
Dávid István: „Semmit ne bánkódjál...” 21

enciklopédia

T. Szabó Csaba: Mithras kultusza a római Daciában 26

emlék-lapok

Vincze László: Gondolatok Kós Károlyról – egy szoboravatás kapcsán 30

Lapszámunk szerzői:

Almási István – néprajzkutató, Kolozsvár
Angi István – zeneesztéta, Kolozsvár
Dávid István – orgonaművész, főiskolai tanár, Nagykovács
Ittész Mihály – zenepedagógus, művészeti író, Kecskemét
Krasznai Gáspár – ének-zenetanár, karvezető, Budapest
T. Szabó Csaba – történész, újságíró, Kolozsvár
Vincze László – művelődésszervező, Kolozsvár

A címlapon Kodály Zoltán budapesti otthonában, 1962-ben. Molnár Edit (MTI) fényképe.
A hátsó borítón Mithras dombormű Drágról, Szilágy megyéből. Sorin Nemeti (Erdélyi Történeti Múzeum, Kolozsvár) fényképe.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Zeneoktatás Kodály Zoltán szellemében

Gérgely Zoltán

„Jó ízlést örökölni nem lehet, de igen korán meg lehet azt rontani. Ezért kell már az iskolában, sőt óvodás korban megindítani a jó zenére nevelést” – írta 1946-ban Kodály Zoltán, akit népzene kutatóként, zeneszerzőként, de ugyanakkor a magyar zenei nevelési rendszer irányítójaként is számon tartunk. A négy évtizeden keresztül tartott pedagógiai és nevelői munkásságának eredményeit tükrözik írásai, beszédei, nyilatkozatai, művei. A legyen a zene mindenkié alapelvűből kiindulva, Kodály legfőbb célja minden gyermeknek olyan zenei alapkultúrát adni, amelyre építeni lehet a MAGYAR ZENEKULTÚRÁT. Ez csakis a közoktatás révén valósulhat meg, alapja az éneklés, valamint a kotta írás, -olvasás elsajátítása. Kodály már korán felismerte, hogy a zenei nevelés nemcsak a tanulási folyamatot segíti elő és könnyíti meg, hanem pozitívan hat a gyermekek lelki fejlődésére is. Ma már számtalan felmérés és gazdag szakirodalom támasztja alá mindezt.

Kodály szerint a zenei nevelést már az anyaméhben kell elkezdni. Ezt a feladatot később az óvónő veszi át. Kevés az olyan szülő, akit foglalkoztat a gyermeke zenei érzékének a fejlesztése. Ennek egyik oka az időhiány, másrészt sok szülő nem rendelkezik gyermeke zenei nevelését elősegítő zenei készségekkel. Sok esetben a gyermek az óvodában kapja az első, alapvető, zenei élményeit, amelyeket soha nem felejt el. Ezért pótolhatatlan az óvónő munkája a zenei nevelésben. Később ezt a munkát a tanítónők folytatják, adott esetben igyekeznek bepótolni azt, amit a családban vagy az óvodában ki- vagy elmaradt.

Mi valósult meg Kodály Zoltán százéves tervéből? „Bizton remélhetjük, hogy mire 2000-et írunk, minden általános iskolát végzett gyermek folyékonyan olvas kottát” – olvassuk egyik írásában, ám ezzel szemben a mai valóság: szomorú. Bizony, sok még a tennivaló! Erőtlenül él még az a téves felfogás – amit 20 éve magam is megtapasztaltam –, miszerint a zeneórákra nincs szükség, az időfecsérelés. Erre olyan „érveket” hallani, hogy „a gyermek amúgy is megtanul énekelni, adott a világháló, a Youtube”; „a zene úgysem fontos, inkább matematikát vagy idegen nyelvet tanuljon a gyermek, aminek majd hasznát veszi”; s hogy „a zeneóra csak leterheli a gyermeket”. Talán ezt a felfogást a legnehezebb, nekünk, zenetanároknak megváltoztatni.

Középiskolákban kevés az olyan diák, aki a továbbépítéshez megfelelő zenei alapkultúrával rendelkezik, és igen nagy azoknak az aránya, akik nem jutottak birtokába ezeknek az alapoknak. Így a tanár kénytelen az elejétől kezdeni a zeneoktatást. Kodály sokszor hangsúlyozta írásaiban, beszédeiben, hogy a tanterv szerinti heti egy óra kevés ahhoz, hogy hatékonyan tudjunk zenét tanítani. 50-60 év távlatában ez alig változott, sőt, arra is volt példa, hogy nyolcadik osztályban a heti egy órát is megszüntették, mondván, hogy a gyermekeket amúgy is túlterheli a tananyag.

Ma a Kolozs megyei általános és középiskolákban alig létezik karéneklés. Megdöbbentett, amikor két éve a megyei gyermekkórusversenyre csak két magyar kórus nevezett be. Hol vannak Kolozsvár többi gyermekkarai? Márpedig a zenei tevékenységek közül a karéneklés fejleszti a legjobban a koncentrációt, a figyelmet, a csapatmunkát, a közösségérzetet, a felelősségérzetet. És jelent egyben örömforrást! Kodály pedagógiai célzatú művei, két-, háromszólamú népdalfeldolgozásai nagy segítséget nyújthatnak ezen a téren a tanárnak. Másrészt: hiába van operánk, hangversenytermünk, ha nem nevelünk arra való közönséget. Ezt a feladatot csakis az iskola láthatja el: vigyük el a gyermekeket operába, hangversenyekre; s mert a sajtó, a világháló hemzsege a zenei ponyvától, elsősorban nekünk, tanároknak kötelességünk felhívni a figyelmet az értékesre, a szépre, s ha ez sikerül, a gyermek zenei ízlése jó irányba fog alakulni. Évek óta nem rendelkezünk magyar nyelvű tankönyvekkel, ezt sürgősen pótolni kell. Szervezzünk zenetanár továbbképzőket, ahol nemcsak mi, a szaktanárok, hanem az óvónők, a tanítónők is tanulhatunk egymástól, és közösen felismerhetjük a tanításban felmerülő gondokat.

Akkor hát hogyan tovább? Hogyan tudnánk a heti egy órát a lehető legjobban a diákok javára fordítani? Például így: nehézségek árán, sok munkával, odaadással. Pár iskolában ez működik. Annak ellenére, hogy kevés a heti egy óra, az éneklés mellett igyekezzünk megismertetni a diákkal a zenei írást-olvasást, hiszen Kodályt idézve „zenekultúra ma már írás-olvasás nélkül csak úgy nem lehet, mint irodalmi kultúra”. A zenetanítás akkor tölti be hivatását, ha szervesen illeszkedik az iskola nevelői célkitűzéseibe, és munkánknak csakis akkor lesz értelme, ha már nagyon zsenge kortól megalapozzuk a gyermekek zenei műveltségét.

Idén Kodály Zoltánra emlékezünk születésének 135., halálának 50. évfordulóján. Végezzünk úgy hivatásunkat, hogy tudjunk megállni előtte.

Angi István |

Bicinia Hungarica – a Gyermekvilág enciklopédiája

Nem is olyan régen, úgy 80 évvel ezelőtt Kodály Zoltán gyönyörű karácsonyi ajándékkal lepte meg a gyermekeket: 60 szebbnél szebb miniatúrával, amelyek méltán viselik nevüket, *Bicinia Hungarica*, *Bevezető a kétszólamú éneklésbe*. Ám nemcsak gyönyörűek, de mélyesen életigenlők is ezek az aprócska alkotások, mert egyidejűleg tanítanak a szépre, a jóra és az igazra is, a gyermekvilág zenei enciklopédiájaként szolgálnak mind a tanulók, mind a tanítók számára. Első pillanatra úgy tűnik, hogy egy jól felkészült kántortanító és lelkes tanítványai révén birtokba vehetik nemcsak zenénk, hanem humán műveltségünk meghatározó értékeit is. Így is van, volt és lesz. Hasznos lenne azonban ezzel kapcsolatosan neves pedagógusunk, Forrai Katalin feljegyzéseit elolvasni Kodály idevágó utasításairól. Mert a Mester apollói szigorában a zenepedagógus felkészültségét legalább is két-három zenei végzettség – például ének- hangszer, zenetudomány, avagy zeneszerzés – alapos elsajátításában mérte.

Kodály Zoltán saját művét, a Concerto-t vezényli sztereó hangfelvételre a Hanglemeggyártó Vállalat stúdiójában Budapesten, 1960. július 6-án. Kép: Friedmann Endre (MTI)

Kodály tisztában volt a zene gyermekkori birtokbavételének test-lélekformáló erejével, meghatározó szerepével. Ajánlásában a *Bicinia Hungaricához* így ír: „Ha minket akkor effélékre (s még egyre-másra) megtanítanak: be más életet teremthetünk volna ebben a kis országban! Így azokra marad, akik most kezdik tanulni, hogy nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, amiben mind egyik lehetünk. Akkor mondjuk majd csak igazán: Örvendjen az egész világ!”

Közben a 60 példa 180-ra szaporodott az 1941-es kiadás négy füzetében. Enciklopédiává lett, élő, éneklő enciklopédiává.

Magyarázatot sugall olyan címszavakhoz, mint a zene égi és földi üzenete,

a játék öröme, a bölcsesség alázata, kvintváltó ősi dalaink stílusjegyei, a kánon szigora és játékosága, a gondolat és az érzelmek társításai és még sok-sok rejtőzködő jelentés zenélő felfejtése.

Ízelítőül bemutatok néhányat közülük.¹

1. Örvendjen az egész világ. Karácsonyi ének népi szövegre

Próbáljuk gyermekközelbe hozni ezt a csodaszép szöveget, átélni üzenetétét, különös tekintettel metaforáira, biblikus forrásaira. Az első két szakasz ószövegségi, a harmadik negyeddig újszövegségi fogantatású, de végig a karácsonyi ünnep üde áhítatát örömet sugározza:

Örvendjen az egész világ
Mert megnyílt mennyei virág
Istentől plántált aranyág
Kin örül dicső mennyország

Áronnak ékes vesszeje
Megvirágzott csemetéje
Mint mondanak gyümölcsben
Kívánatos édessége

Ó szép fénylő hajnalcsillag
Ki pásztorok fölött villog
Állhatatosságban ragyog
Kiért szívem igen buzog

Ne féljünk már az ördögtől
Ne rettegjünk bűneinktől
Csakhogy tisztán szentül éljünk
Az egekben részesüljünk
Ámen

Kodály feldolgozásában.

11. Hej! Dunáról fúj a szél

Zeneszerzési minta. Népzenei ősi rétegéből felidézett kvintváltó dallamot oly módon rendezti, hogy a gyermek a zene kvázi térbeliségét mind hallhatóságában, mind helyzetiségében is érzékelti tudja: a dallam második felét a mélyebb szólam intonálja.

BICINIA HUNGARICA

Karácsonyi ének

Kodály Zoltán

1. Élénken (♩ = 54)

Copyright 1941 by Zoltán Kodály, Budapest

1. Örvendjen az egész világra. Karácsonyi ének népi szövegre

11. Élénken $\text{♩} = 104$

Hej! Du - ná - ról fuj a szél, Szé - gény em - bért min - dig ér Du - ná - ról fuj a szél,
fuj a szél, fuj a szél.

Ha Du - ná - ról nem fuj - na, I - lyen hi - deg sém vol - na, Du - ná - ról fuj a szél.

*Jegyzet: A • al jelölt hangokat haladottabb csoportok ♯-el is énekelhetik. Ekkor persze nem *f* hanem *d* lesz a *dó*.*

11. Hej! Dunáról fúj a szél

34. Az igaz bölcs

Verseghy Ferenc szövege. A két diszichonra épülő epigramma hasonlata hexametek és pentametek összevetéséből következik. Az időmértékes verselés kényszerű lüktetése azonban nem respektálja a magyar nyelv prozódiaját, és hangsúlyzavart okoz.

Skandálva:

Nézd a /búza/ka/lászt, büsz/kén
eme/lődik az/égnek,
Míg üres:// és ha meg/ért//,
földre ko/nyítja fe/jét.

Kérkedik/ éret/len kin/csével az/
iskola/gyermek,
Míg a /teljes esz/ű// bölcs
meg/alázza /magát.

Ám Kodály dallama 2/4-es és 3/4-es váltakozó ütemekbe rendezkedve helyükre billenti a téveteg hangsúlyokat.

52. *Elvesztettem zsebkendőmet*
Elragadó példája a pergő tempójú ritmusnak, a játék, a tánc, a szöveg és a dal szintetikus jelenlétére a gyermek életérzésének a kifejeződésében:

78. Kis kece lányom

A kvintváltás népi stílusfordulatát polifonikusan alkalmazza lefelé lépő kvintkánonban

74. Rigók dala

A szinkópált ritmus könnyed hangsúlyeltolódásai a repülés és a hullámmozgás kettős zenei metaforáit hozzák létre, mint a vidámság lengedező hordozói.

Az igaz bölcs

Verseghy Ferenc-től Élt 1757 - 1822.

34. Mérsékeltén $\text{♩} = 100$

Nézd a bú - za - ka - lászt, büsz - kén e - me - lő - dik az ég - nek, Míg ü - res,
Nézd a bú - za - ka - lászt, büsz - kén e - me - lő - dik az ég - nek, Míg
és ha meg - ért, föld - re ko - nyít - ja fe - jét. Kér - kö - dik é - ret - len kin - csé - vel az
ü - res; és ha meg - ért, föld - re ko - nyít - ja fe - jét. Kér - kö - dik é - ret - len kin -
is - ko - la gyer - mek, Míg a tel - jes e - szű bölcs meg - a - láz - za ma - gát.
csé - vel az is - ko - la gyer - mek, Míg a tel - jes e - szű bölcs meg - a - láz - za ma - gát.

34. Az igaz bölcs

26
52. *Peregve* ♩ = 134

El-ve-szét-tem zseb-ken-dő-met, még-ver a-nyám ér - te, A - ki ne-kém visz-sza - ad - ja, még-esó-ko-lom ér - te.
El - ve-szött zseb-ken-dő-m, még - ver, még-ver a-nyám ér - te, ki visz-sza - ad - ja, esó - ko-lom ér - te.

Sza-bad pénz-ték, sza-bad szom - bat, sza-bad szap-pa - noz - ni, Sza-bad né-kém esó-kot ad - ni.
Sza-bad pénz-ték, sza-bad szombat, sza-bad szap-pa - noz - ni, Sza-bad az én ga-lam-bom-nak egy pár esó-kot ad - ni.

52. Elvesztettem zsebkendőmet

78. *Lépést* ♩ = 116

Kis ke-ce lá - nyom fe - hér-be' va - gyon, Fe - hér a ró - zsa. ke - zé-be' va - gyon.
Kis ke-ce lá - nyom fe - hér-be' va - gyon, Fe - hér a ró - zsa, ke - zé-be'

Mon-dom, mon-dom, for-dúlj i - de mát - kám asz - szony Mon-dom, mon-dom, for-dúlj i - de mát-kám asz - szony!
va - gyon, Mon-dom, mon-dom, fordúlj i - de mát - kám asz - szony, nát - kám asz - szony!

79. *Frissen* ♩ = 144

Hej! tu-li-pán, tu-li-pán, Tel-jesszégfű, szép vi-rág, Te-le kertém zsá-lyával, A sze-re-lém lángjá-val.
Hej! tu - li-pán, tu - li - pán, Tel-jes szégfű, szép vi - rág, Te-le kertém zsá-lyá - val. zsá-lyá - zsályával.
(Ism.) Te-lis - te - le kertém

78. Kis kece lányom

61. *Lassan* ♩ = 60 (Igy kezdődik a Kalevala)

1. Mostan kedvem ke-re-ké - dik, El-mém a-zon tőp-ren-ké-dik, I - de - je volna é - - - ne - - - kél - ni.
2. É - - - des já - tom jó ba - rá - tom, Gyer-mékkori jó paj - tá - som, Jer hát, é - ne-kél - - - jünk - - - együtt.

1. Mos - - - tan ked - vem ke - re - ké - dik, Hogy már dal - ra ké - ne kel - ni, I - de - je vol - na é - ne - kél - ni.
2. É - - - des já - tom jó paj - tá - som, Jer hát, é - ne - kél - jünk együtt, Ket - tes - ben a nó - tát kezd - jük.

61. Mostan kedvem kerekedik (B. Vikár), a Kalevalából

Rigók dala

Weöres Sándor

74. Frissen ♩ = 120

Szál-lunk ke-ring - ve a nyá - ri lég - ben, Mennybolt ra-gyog - va mo-so-lyog rá-
 Szál - lunk ke-ring - ve a nyá - ri lég - ben, Ú - szunk az é - gi fény - ben.

Tán - col ze-nénk - re er - dők vi-rá - ga, Ránk néz fü - lel - ve tisz-ta vi-zű tó.
 Tán - col ze-nénk - re er - dők vi-rá - ga, Ránk néz fü - lel - ve tisz-ta vi-zű

Har - sány da - lun - kat a lány - ka hall - ja, Ví - gan ki - ált ja: gye-re lē, ri - gó!
 tó, Har - sány da - lun - kat a lány - ka hall - ja, Így ki - ált: tē szép ri - gó!

74. Rigók dala

61. *Mostan kedvem kerekedik* (B. Vikár), a *Kalevalából*

„A Kalevala és a finn verses népköltészet formai jellegzetessége a gondolatritmus. Két sor általában egy egységet alkot: a második sor az első sor gondolatát ismétli, olykor új fogalmat is tartalmaz. (...) A rúnók előadása úgy történt, hogy a két előadó egymással szembeült, kezüket összekulcsolták, s a ritmusnak megfelelő lassú, ingó testmozgással énekelni kezdtek (1:21). Egyikük (az énekes) énekelt egy sort, ebbe a másik (a kíséző) az utolsószótagoknál bekapcsolódott, majd egyedül újraénekelte a sort, amíg az énekes a következő soron gondolkozott”⁷² – olvashatjuk Nagy Kálmán fordításának jegyzetében.

A *Kalevala* kezdő rúnó-párjai az Első énekből:

Mind csak azon gondolkodom,
 egyre azon elmélkedem:

Kedvem támadt énekelni,
 jó szívvel beszédbe fogni,

népünk versét mondogatni,
 régiek dalát dalolni.

Szavaim számban olvadoznak,
 beszédeim bontakoznak,

nyiladoznak nyelvem hátán,
 futamodnak a fogamra.³

114. *Krisztus feltámadta* (Processiókorra való)

Az idézett éneket Kodály változtatás nélkül dolgozza fel. A *processiókorra való* megjegyzése főleg a húsvéti feltámadási körmenetre utal. A *Cantionale Catholicum* 1979-es kiadásának jegyzetei szerint az írásos forrás: *Cantus Catholici* Lőcse 1651, 73 oldalon.

115. A 124. *Genfi Zsoltár* (Az Izrael ezt nyilván mondhatja)

Kodály hét genfi zsoltárt dogozott fel énekkara, közülük hármát a biciniümokban jelentetett meg, a gyermekek számára. Az egyik a 124 Zsoltár. Ősi formájában lépcsőének. Béza Tódór⁴ költői szövegét *Hálaadás a megszabadításért* címmel fordította Szenci Molnár Albert. Kodály Loys Bourgeoys dallamát e szövegre *cantus firmusként* változtatás nélkül dolgozta fel *Ion* módusban, reális moduláló válasszal.

A két következő, rokonnépek dallamaira alkotott bicinium szövegei szó szerinti fordítások költői átfogalmazásai. Kodály az alaphangulat megközelítéséért tömören egy vagy két szóban (és csak zárójelben) rá-*nk* bízta a dallam és szöveg egykori üzenetének szabad

továbbgondolásait. Például a *Fut a nyúl* eléneklése vagy meghallgatása során eszünkbe juthat Vivaldi *A négy évszak* című hegedűverseny-ciklusából a *Vadászat* tétele, avagy annak program-szonettje. A *Szánkó fordul* során akár Petőfi *Füstbement* terv című verse is megjelenhetik emlékezetünkben.

126. *Fut a nyúl* (... nyúl és kutya)

127. *Szánkó fordul a kapu felé* (... hazafelé)

*

Végzős konzervatóriumi növendék koromban elvállaltam nevelési gyakorlatnak, az egy nyári hónap helyett, egy első elemis osztályt, amelynek a tanítónője sajnos, nem volt megáldva zenei hallással, de egyszerűen annál inkább. Nemcsak az énekórákat, hanem az osztályfőnöki órákat is rám bízta, így négy éven keresztül az osztály heti két órában kapott zenei nevelést (ha összehasonlítom az akkori kiváltságos órarendemet a mai tantervbe iktatott, szinte zéróra csökkentett zene-óraszámokkal, hát bizony, bánatos lesz a lelkem).

A gyermekek csengő hangján értetem meg azt, ahogy a *Hess páva* riasztására, épp hogy nem repülnek szerzetészt a szólamok csattogó hangjai;

114. ♩ = 84

(Canthus Cath. 1651)
(Processiókorra való)

1. Krisz - tus föl - tá - ma - da, Mi bü - nün - ket el - mo - szá,
2. És ki - ket ő sze - re - te, Menny - or - szág - ba fel - vi - vé,
3. Mi is ő - tet di - csér - jük Vi - gas - sá - gos é - nek - kel

1. Krisz - tus föl - tá - ma - da, Mi bü -
2. És ki - ket ő sze - re - te, Menny - or -
3. Mi is ő - tet di - csér - jük, Vi - gas -

1-3. Kir - jé - ő - lői - szon! Kir - jé - lői - szont é - ne - kél - jünk, Jé - zus Krisz - tust
nün - ket el - mo - szá
szág - ba fel - vi - vé
sá - gos é - nek - kel

1-3. Kir - jé - lői - szont é - ne - kél - jünk,

mi i - mád - juk, Üd - vöz - légy, Szűz Má - ri - a!
Jé - zus Krisz - tust áld - juk, Üd - vöz - légy, Szűz Má - ri - a!

4023

114. Krisztus feltámadása

115. ♩ = 66

(A 124. genfi Zsoltár, 1551)

1. Az Iz - ra - él ezt nyil - ván mond - hat - ja:
2. Mi - ké - pen el - szá - lad a ma - dár - ka,
1. Az Iz - ra - él ezt nyil - ván mond - hat - ja:
2. Mi - ké - pen el - szá - lad a ma - dár - ka,

Ha az Is - ten nem lett vol - na vé - lünk Ha ő nem lész va - la se - gít - ségünk,
A ma - da - rász tő - ré - ből ak - kép - pen Még - sza - ba - du - lánk a tört el - szeg - vén

Ha az Ur Is - ten nem lett vol - na mi - vé - lünk Ha ő nem lész va - la se - gít - sé -
A ma - da - rász - nak tő - ré - ből, a - zon - ké - pen Még - sza - ba - du - lánk a tört el - szeg -

Mi - dőn az em - bé - rök - nek sok - sá - ga, Nagy ké - gyet - len tá - ma - da el - le - nünk.
Mert é - le - tünk - nek az Úr ol - tal - ma, Ki mennyet, föl - det te - rēm - té - ből - csen:

günk, Mi - dőn az em - bé - rök - nek sok - sá - ga, Nagy ké - gyet - le - nül tá - ma - da el - le - nünk.
vén Mert é - le - tünk - nek az Úr ol - tal - ma, Ki mennyet és föl - det te - rēm - té - ből - csen.

A 124. Genfi Zsoltár

126. Gyorsan $\text{♩} = 160$

(... nyúl és kutya.)

126. Fut a nyúl

127. Mélán $\text{♩} = 80$

(... hazafelé.)

127. Szánkó fordul a kapu felé

velük együtt értettem meg igazából a *Rigók dala* ringató szépségét, az *igaz bölcs* változó ütemekbe foglalt metrikai korrekcióját, az *Örvendjen az egész világ* mélységes áhítatát, amely csak Kodály művekből áradhatott így, s árad ma is.

A biciniumokban neszező élmények sokaságából fakadt a szándék, hogy a kolozsvári konzervatóriumon végzős kollégáinkkal (az ötvenes évek közepén én már karvezető-gyakornok voltam) a négy fűzet legszebb gyöngyszemeit megtanuljuk, és mélységes drukkal szívünkben a kolozsvári rádiónál elénekeljük őket. Visszhangjuk hallgatóink körében az örömlélmény hullámhosszán csengett tovább. Mai napig bánom, hogy az akkori technikai viszonyok nem tették lehetővé, hogy lemásoljam a felvételeket, amelyek a

rendszerváltás előtti hónapokban elűntek, valahova elszállították őket, és ismeretlen helyen alusszák örök álmukat számos más zenei kordokumentummal együtt.

Mi, zeneszerető ifjak-öregék, őszinte örömmel fogadtuk 2012-ben a Hungaroton gondozásában megjelenő *Bicinia Hungarica* és *Tricinia* teljes anyagát. Külön köszönet és mélységes elismerés a kiadóbizottságnak, Kodály Zoltánnak, akinek a javaslatára Andor Ilo-na ma már klasszikus lemezanyaga is belekerült az új kiadásba, valamint Ittzés Mihálynak, a Kodály Társaság elnökének.

(A szöveg a Kodály-év romániai központi rendezvényén, Kolozsváron 2017. október 14-én a *Mit kaptunk és mivel igyekszünk meghálálni* című

ülésszakon elhangzott előadás szerkesztett változata.)

Jegyzetek

- 1 Az előadás során valamennyi példa a partitúra bemutatásával egy időben egészében meg is szólalt.
- 2 *Kalevala*, Fordította Nagy Kálmán, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1972, 547-548. old.
- 3 *Kalevala*, id. kiad. 7. o.
- 4 Théodore de Bèze svájci teológus, Kálvin János hivataltársa és utóda a genfi református egyházban
https://www.google.ro/search?source=hp&q=Th%C3%A9odore+de+B%C3%A8ze+&oq=Th%C3%A9odore+de+B%C3%A8ze+&gs_l=psy-ab.3..0j0i22i30k1l9.4620.4620.0.9852.1.1.0.0.0.392.392.3-1.1.0....0...1.1.64.psy-ab..0.1.344....0.NfiTX-OceFQs Letöltve: 2017. október 10.

Ittzés Mihály |

Kodály útjai a Partiumtól Kászonig és Bukovináig

A címben szereplő három tájegység népzene kutatói megközelítése Kodály részéről nem ebben a sorrendben történt, csak a cím ritmusa és a Budapesttől való közelítés szempontja okán alakult így a megfogalmazás. E rövid írásban a részletekbe való elmélyedés nélkül, csak vázlatos áttekintésre vállalkozhatok.

Az előzmények

Kodály a budapesti Zeneakadémia zeneszerzés tanszaka mellett a Tudományegyetemen magyar és német irodalmi és nyelvészeti tanulmányokat folytatótt. Disszertációja témájaként a magyar népdalok strófászerkezetének vizsgálatát választotta. Tanulmányozva az

addig kiadott és kézíratos népdalanyagot, s összevetve azt a maga gyermek kori népdalélményeivel, felismerte a hiányosságokat, és szükségesnek látta, hogy friss gyűjtésű anyaggal bővítsa a példatárát. Erős indítást adott számára az is, hogy megismerkedett Vikár Béla fonográffelvételeivel, köztük énekes és hangszeres erdélyi dallamokkal (ezeket azonban jobbra Bartók jegyezte le később). A disszertáció 1906-os megvédése után nagyobb tudományos célok megfogalmazva és zeneszerzői inspirációt keresve folytatta a munkát. Elsősorban az északi nyelvhatár mentén haladt kelet felé. Fontos tanulságokkal szolgált Bartók 1907-es, első erdélyi (csíki, gyergyói) „expedíciója”, amelyről – Kodály szavai szerint – „oly tömeg ötfokú dallammal jött vissza, hogy a magam egyidejű északi leleteivel egybevetve egyszerűben világos lett ennek az addig észre sem vett hangsornak az alapvető fontossága.” (A folklorista Bartók, 1950) A tudományos eredményt azonban csak 1917-ben, már nagyobb anyag ismeretében fogalmazta meg először: Ötfokú hangor a magyar népzeneben.

Mielőtt – legalább nagy vonalakban – megismerkedünk Kodály legfontosabb gyűjtőhelyi eredményeivel, a Szalay Olga népzene kutató által összeállított térkép részletének segítségével, tekintsük át előre Kodály keleti régiókban végzett gyűjtőmunkájának helyszíneit.

Az első erdélyi út – 1910

A személyes tapasztalatok élménye mélyen és hosszan hatóan ivódott bele a már több éves gyűjtői tapasztalattal rendelkező népzene kutató-zeneszerzőbe. Már 1919-ben szembesítette a zenei közízlést, a téves vélekedéseket az Erdélyben talált kincsekkel A székely népdalról című cikkében (kiinduló dallampéldája a Három árva ballada egyik

Kodály népdalgyűjtésének helyszínei a keleti vidékeken

Az 1926-os Magyar Dalest meghívója

változata volt). Tíz évvel később pedig így írt: „A legutóbbi években tartott magyar dalestém plakátjául egy székely kapu stilizált rajzát használtam fel. A szokatlan plakát mindenkinek feltűnt, de többen megkérdezték: mit ábrázol? ... Ismerik, utazásaikon jól megnézték az európai népek »székely-kapui«-t, mert azokra a Baedeker figyelmeztet. De ki utazott Erdélybe? Hisz Budapesttől Svájcnál is távolabb esett.” (A magyar népdal művészi jelentősége, 1929)

Kodály 1910. március 27. és április 4. között Gyergyóban gyűjtött. Táblázatunk számszerűen foglalja össze a termést: a meglátogatott helységek neve után az első adat a gyűjtött énekelt dalok számát, a második a hangszeres darabokét; végül a harmadik a zeneszerzői alkotásokba emelt darabok számát jelzi. Néhány fontosabb feldolgozást címmel is kiemelünk.

Gyergyószentmiklós 42 / 2 / 9 – Székely keserves (zongora, ill. vegyeskar), El kéne indulni, Egy nagyóru bőha, Te túl rózsám (Székely fonó); Gyergyóalfalu 18 / 4 / 8 – Három árva; Szárhegy 20 / 1 / 2 – Mónár Anna; Gyergyóremete 15 / 4 / 3 – Magyar rondó – Csúrdöngölő (Finale), Marosszéki táncok; Ditró 16 / 1 / 4 – Ludaim lúdaim (Magyar Népzene); Székelydobó (Szárhegyre szakadt adatközlőtől) 4 / – / Jaj, de szépen cseng a lapi (Székely fonó, Finale). Összesen: 105 / 12 / 26.

Az összesítéseken a kifejezetten pedagógiai művekbe (Bicinia Hungarica, Ötfokú zene I.) felvett dallamokat nem vesszük most figyelembe.

A második erdélyi út – 1912

Mottója lehet ennek az útnak az a mondat, amelyet az 1927-ben írt Népzene című cikkben olvashatunk: „Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonba. De még elég jókor megtudtam, hogy itt is van annyi keresnivalónk, mint ott.” Aki pedig keres, az talál is. Nem is akármit, a székely népdalok egyik kincsestárát találta meg Kodály Zoltán a kászonai medence falvaiban, 1912 áprilisában, húsvét táján. Összegezzük ezt a termést is!

Kászonújfalú 58 / 15 / 4 – Kádár István, Rossz feleség; Kászonjakabfalva 19 / 10 / 2 – Hess légy (Székelyfonó), Marosszéki táncok; Kászonimpér 19 / 4 / 7 – Az hol én elmegyek, Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek (Székely fonó), Árva madár, Egy kicsi madárka (Magyar Népzene, sőt az utóbbi még a Bicinia Hungaricában és annak nyomán a Nyolc kis duettben is szerepel); Kászonaltíz 8 / – / 1 – Kádár Kata; Kászonfeltíz 12 / 20 / 2 – Este, rózsám, ne jöjj hozzám, Kis kertet kerteltem (Magyar Népzene); Összesen: 120 / 49 / 16.

A bukovinai gyűjtőút – 1914. április 26. – május 2.

Tudjuk, hogy Bartók is szeretett volna eljutni a Kárpátokon túlra, Moldvába. De ez már csak a következő népdalgyűjtő nemzedék tagjainak sikerült, nem kis nehézségekkel. Ezért is vált utólag különösen fontosá Kodály „expedíciója”.

Rendkívül fontos tanulságokkal szolgált Kodálynak ez az útja. Cáfolatát adta például annak az elképzelésnek, miszerint a hazai földből a madéfalvi veszedelem, a *sivlicidivm* (1764) után kényszerűen kiszakadt székelység csakis régebbi dalanyagot őrzött meg és használ. Ezzel szemben az újabb stílusrétegek is megtalálhatók voltak „repertoárjukban”, bizonyítva az élő kapcsolatot az újat termő „óhazával”.

Hét helységben – Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva, Gura Solcii (az Osztrák-Magyar Monarchiabeli írásmód szerint: Gurasolcze – szerk. megj.), Grănicești (Graniczestie – szerk. megj.) – 347 énekes és hangszeres darabot gyűjtött Kodály. A helységek szerinti részletes számbavétel helyett a bukovinai gyűjtés fontosságát többek között azzal jelezhetjük, hogy a Bartókkal közösen jegyzett Erdélyi magyarság – Népdalok című korszakos jelentőségű kötet (az Előjáró beszéd kelte: 1921) 150 dallamából 78 Kodály gyűjtéséből való, s abból 30 a bukovinai dal, tehát a teljes kötet 20 százaléka: Andrásfalváról 6; Fogadjistenből 3; Hadikfalváról 3; Istensegítsből 14; Józseffalváról 4.

Visszatekintve még a két korábbi gyűjtőútra, e kötet tartalmából is vegyük számba a Kodály erdélyi (két Csík megyei) gyűjtéséből átvettek az arányok érzékeltetésére:

1910 – Gyergyószentmiklós – 11; Gyergyóremete – 6; Gyergyóalfalu – 3; Gyergyóditró – 4; Gyergyószárhegy – 3; összesen: 27.

1912 – Kászonújfalú – 9; Kászonimpér – 3; Kászonaltíz – 2; Kászonfeltíz – 1; Kászonjakabfalva – 4; összesen: 19. Más honnan: Székelydobó (Udvarhely) – 1 és Szilágypercsen – 1.

Visszatérve a bukovinai út tudományos eredményeihez az Árgírus nótája című előadást és tanulmányt kell megemlíteni. A 18. században már nyomtatásban is megjelent, 16. századi széphistória dallamaként azonosíthatta Kodály a *Katona vagyok én, ország őrizője* szöveggel felvett szépséges dalt (feldolgozása a Magyar Népzene 32. számában). Még azt is megállapíthatta, hogy a magyar nyelvterületen másutt is ismert dallamtípust, az Árgírus/Árgyilus nótáját „ismerik a cigány-zenészek és a furulyás pásztorok is.” Bizonyosság rá a Nyisztor Titusz 40-es juhász furulya-előadásában felvett változat Istensegíts községből.

A zeneszerzői életműben is jelentős nyomot hagyott e mindössze egyhetes út. Feldolgozások a bukovinai anyagból: Istensegíts 7 – *Túrot eszik a cigány* (gyermekkar), *Rutén lányok kara* (Háry János), *Szomorú fűzfának, Üres ládám*,

Most jöttem Erdélyből, A citrusfa (Székely fonó); Fogadjisten 3 – Cifra bunda (Székely fonó), Tücsöklakodalom (Magyar Népzene), Molnár Anna (vegyeskar); Hadikfalva 3 – Szabó Erzs (Magyar Népzene); Józseffalva 2 – Ne búsuljon senki menyecskéje (Magyar Népzene); Andrásfalva 1 – Cigánysírató (gyermekkar). Összesen tehát 16 bukovinai népdal került a különböző zeneművekbe.

Az 1914-es esztendő nemcsak a világtörténelemben, de Kodály életében is fontos, eseménydús év volt. Másfél hónappal a bukovinai élmények után a Kodály házaspár Bartókkal együtt Párizsba utazott, majd barátjukat a francia fővárosban hagyva Svájcba mentek üdülni. Itt érte őket a háború kitörésének híre. El kellett hagyniuk a hatalmas hegyek látványát, a békességes pihenőhelyet, s már valódi háborús körülmények között, tehervagonban kellett a határra utazniuk. Feldkirchben várakozva támadt a zeneszerzőben a hegedű-cselló Duó (Op. 7.) víziója. A természeti élmény, a háború előérzete nyomta rá bélyegét az 1-2. tételre és a 3. bevezetésére. Am a záró tétel végkicsengése derűs, erőteljes, amelyet megszakít két változatban egy népdalszerű szakasz – előbb feszesebben, másodjára „kicsit ázottan”, szinte dülöngélve. A Túl a vízen, Tót országon kezdetű bukovinai népdalt ismerhetjük fel a Kodály-téma háttérében (gyűjtötte Andrásfalván, énekelte az 50 éves Sebestyén László – lásd: Erdélyi magyarság 29. sz.) Ha a népdalt és a Kodály-témát egy hangnemben egymás alá írjuk, könnyen felismerhetjük a zeneszerzői inspiráció forrását.

A Partium

A Részek, ez a nehezen körülhatárolható, a történelem folyamán a politikai határok szerint hol ide, hol oda tartozó terület is gazdag népdaltermést hozott Kodály Zoltánnak többszöri vizsgatérése során. E nem kevésbé gazdag anyagból emeljük ki az előbbiekhöz hasonlóan még a „monarchikus” időben végzett intenzív gyűjtési alkalmat, a legfontosabbat, Nagyszalontát. Arany János centenáriumát többek között az az akarták megünnepelni, hogy összegyűjtik a szülőfalu/város népdalait, népmeséit, népszokásait, gyermekfolklórját. Erre indította a folkloristákat Arany János (nép)dalgyűjteménye, amelyet Bartalus István kérésére írt össze. Megmutatni, mi él még abból, amit gyermekként, fiatalemberként megismerhetett s elraktározott emlékezetében „a tamburas öregúr”.

Az amatőr gyűjtők által kezdett gyűjtőmunkát Kodály 1916-17 fordulóján folytatta, és a közreadással teljesítette ki. A többek munkáját összegző Nagyszalontai gyűjtés című kötet a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. kötete-ként 1924-ben jelent meg; Kodály teljes nagyszalontai gyűjtése, 353 tétel, pedig csak 2001-ben. Kodály kórusműve, a Nagyszalontai köszöntő (vegyeskar) feldolgozásában csak Köszöntő címen) messzire repítette Arany szülőhelyének nevét. Nem kevésbé ismert a Hányból az Ábécédé nóta, a Golya-nóta és az Új esztendőt köszöntő gyermekkar is. De itt gyűjtötte a Nővérek című ballada-szerű dalt (Kéreti a nénémet cifra szabó legény) és a népzene történeti kapcsolatainak szép példáját, a Rákóczi kesergőjét is (Hallgassátok meg magyarim amit beszélek).

A zeneszerző, karmester és zenepedagógus Kodály látogatása

Kodálynak, a budapesti Zeneakadémia zeneszerzés tanárának több onnan származott tanítványa révén is megvolt a kapcsolata Erdéllyel: Veress Sándor, Viski János, Végh Sándor, Jodál Gábor neve juthat elsőként eszünkbe. Különösen fontos volt a Kodály-kórusok erdélyi megismertetésében a hegedűsként indult Nagy István tevékenysége. Egyik kiemelkedő tette a vallomása, személyes és közös gondokat, kétségeket megfogalmazó szövegű Balassa Bálint elfelejtett éneke (Gazdag Erzs verse, 1938) című megrázó erejű kórusmű ősbemutatója 1942. május 26-án Kolozsváron, a Tanítóképzők vegyeskarával. Ugyancsak nevükhöz fűződik A 121. genfi zsoldár bemutatója (1943. április 18., Kolozsvár).

Ugyanebben az időszakban jelent meg a Bicinia Hungaria harmadik füzet, a végén (120. szám) Misztótfalusi Kis Miklós 1697-ben írt Siralmas panasz című hatalmas költeményének négy versszakával a különlegesnek mondható korabeli dallamra. A szövegbe foglaltan Kolozsvárnak szóló üzenet, szinte egy kis-Psalms, nem kevésbé időszerű mondanivalóval: korholással, a romlás felidézésével, aggodalommal és bizakodással.

1943. május 20–23-ig a 60 esztendőes Kodály Zoltán köszöntése jegyében tartott eseménysorozat helyszíne volt Kolozsvár a zeneszerző jelenlétében és aktív közreműködésével. 20-án előadást tartott Zenei anyanyelvünk címmel, 21-én megtekintette a Hány János

Dallam összehasonlítás: egy Bukovinában gyűjtött népdal és a Duó III. tételének epizód-dallama

előadását, 22-én két zenekari művét – Concerto, Fölszállott a páva – vezényelte, bizonyára kolozsvári bemutatóként. A következő napon Éneklő Ifjúság címmel hangversenyt tartottak, Kodály pedig Zenei abc című előadásában az Iskolai énekgyűjteményt ismertette.

A népművészet, népzene sem maradhatott ki a látogatás programjából. Május 24-én Székre látogatott Kodály, de Szamosújvár görögkeleti hagyományával is ismerkedett. Az erdélyi-partiumi „kirándulás” május 25-én, Nagyváradon ért véget, ahol Éneklő Ifjúság hangversenyt tartottak tiszteletére, s a záró ösztökart, A magyarokhoz című kánont a szerző vezényelte.

Ezek voltak azok a szálak, amelyek egyrészt Kodály Zoltánt egész életére, tudományos munkájában és alkotóművészetében, a tágabban értelmezett Erdélyhez kötötték, másrészt Erdélyt, az ottani muzsikusokat és zenepedagógusokat Kodályhoz kapcsolták – mind a mai napig, s bizonyára a jövőben is.

(A szöveg a Kodály-év romániai központi rendezvényén, Kolozsváron 2017. október 14-én a Mit kaptunk és mivel igyekszünk meghálálni című ülészakon elhangzott előadás szerkesztett változata.)

Felhasznált források:

- Eősze László: *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Zeneműkiadó, Budapest, 1956.
Eősze László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Editio Musica Budapest, 2007.
Bereczky János, Domokos Mária, et al.: *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Zeneműkiadó, Budapest, 1984.
Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
Szalay Olga és Rudasné Bajcsay Márta (szerk.): *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2001.
Erdélyi magyarság. Népdalok. Közézeteszik Bartók Béla és Kodály Zoltán. Népies Irodalmi Társaság, Budapest, é. n.
Tari Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.

Almási István |

Az erdélyi népzene Kodály Zoltán kompozícióiban

Kodály Zoltán rendkívül gazdag életművében a tudományos, a zeneszerzői, a pedagógusi, a tudományszervezői és a publicisztikai tevékenység egyazon nemes ügy érdekét, az európai színvonalú magyar zeneművészet és zenekultúra megteremtését szolgálta. Ezért, amint egy ízben tömören szavakba öntötte, komponistaként legfőbb célja volt „a népzene gyökeréről nevelni magasabb műzenét”.

Számára kétségtelen tény volt, hogy a magyar népzene – akárcsak népi műveltségünk egésze – a nyelvterület minden táján javarészből egységes jellegű szellemi termékek összessége. Mégis megkülönböztetett fontosságot tulajdonított Erdély ősi értékekben bővelkedő zenei néphagyományainak. Erről tanúskodik egyebek mellett a Bartók Bélával közösen összeállított, 1921-ben megjelent *Erdélyi magyarság. Népdalok*

című kötet Kodálytól fogalmazott „előjáró beszéde”, amelynek már az elején, tehát hangsúlyos helyen ez olvasható: „[...] Erdély, mint nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsesháza, régtől fogva első helyen áll. [...] népzene tekintetében is gazdagabb, eredetibb minden más vidékünkénél [...]”.

Kodály Zoltánnak már egyetemi hallgató korában alkalma nyílt Vikár Béla fonográf felvételei révén találkozni erdélyi népdalokkal. Seprődi János *Marosszéki dalgyűjtemény* című közleménysorozata (az *Ethnographia* lapjain) sem kerülte el a figyelmét. Érdeklődése azonban akkor fordult igazán Erdély felé, amikor megismerte Bartók Béla 1907-es székelyföldi gyűjtésének eredményeit. A régi stílusú dallamok és a klasszikus balladák gazdagsága, de kiváltképp a pentatónia jelentőségére való ráeszmélés arra készítette Kodályt,

Kodály Zoltán rendkívül gazdag életművében a nemes ügy érdekét, az európai színvonalú magyar zeneművészet és zenekultúra megteremtését szolgálta.

Kodály a Zeneakadémia nagytermében 1942-ben.
Forrás: FORTEPAN/Lissák Tivadar adományozó

hogy maga is részt vegyen a székely népzene feltárásában és beható tanulmányozásában. Persze, a székely zenei néphagyomány nemcsak mint néprajztudóst, hanem mint zeneszerzőt is kezdte foglalkoztatni.

1910 márciusában neki is vágott első székelyföldi útjának. A Gyergyói-medencében öt helységet keresett fel, mégpedig olyanokat, amelyekben Bartók három évvel azelőtt nem járt. 123 (111 szöveges és 12 hangszeres) dallamot vett fel fonográfhengerre, illetve jegyzett le. Az ott talált balladák, keservesek, mulatónóták és tréfás dalok közül több is híres lett későbbi népdalkiadványok gyöngyszemeként, valamint remek feldolgozások révén. Ilyen például *A három árva*, *Molnár Anna*, *Kőműves Kelemen*, *Nagy Bihal Albertné*, *Barna Péter* balladája, a *Sirass, édesanyám*, míg előttd járok kezdetű bujdosóének, az *Árva vagyok, nincs gyámolom* és *A búbánat keserűség* kezdetű keserves, továbbá az *Asszony, asszony, ki a házból* és az *Egy nagyorrú bolha* kezdetű dal.

1912 tavaszán Kodály a Csíki-havasok egyik jellegzetes tájára, a Kászon-patak völgyében fekvő falvakba látogatott. Az ottani adatközlőktől 169 dallamot gyűjtött (amelyek közül 49 hangszeres adalék volt). Íme, néhány ismertté vált ballada és dalcíme a kászoni anyagból: *A rossz feleség*, *A virágok vetélkedése*, *Kádár Kata*, *Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek*, *Összegyűltek, összegyűltek az újfalvi lányok*, *Azhol én elmegyek, még a fák is sírnak*.

Újabb két év múltán, 1914 áprilisában a bukovinai székely falvakba utazott, és két hét alatt nem kevesebb mint 292 (250 vokális és 42 hangszeres dallamot sikerült összegyűjtenie. Ezek közül említést érdemelnek a következő népdalok és balladák: *A citrusfa levelestől, ágastól*, *Cifra bunda szegre van akasztva*, *Eddig, vendég, jól mulattál*, *Hegyek-völgyek között állok*, *Katona vagyok én, ország őrizője*, *Most jöttem Erdélyből*, *Ne búsuljon senki menyecskeje*, *Szomorúfűzfának harminchárom ága*, *Túl a vízen Tótországon*, *Túrót eszik a cigány*, *duba*, *Barcsai*, és *Molnár Anna*.

**1910 márciusában
a Gyergyói-medencében
öt helységet keresett
fel, mégpedig olyanokat,
amelyekben Bartók három
évvel azelőtt nem járt.**

1960. Kodály a Hány János próbáján vezényel. Forrás: Getty Images

E három vidék 15 helységében tehát összesen 584 dallamot gyűjtött Kodály Zoltán. Hogyan jelent meg ez a népzenei anyag a kompozícióiban? Tudvalevő, hogy zeneszerzői műveinek tekintélyes része zenepedagógiai szempontok figyelembevételével keletkezett. 66 erdélyi adalékot dolgozott fel a következő műveiben: *Magyar rondó Régi magyar katonadalok* címmel, illetve „gordonkára és zongorára” 5. rész: *Csürdögölő* (1917); *Hét zongoradarab* 2. rész: *Székely keserves*, 6. rész: *Székely nóta* (1910–1918); *Túrót eszik a cigány*, két népdal gyermekkarra (1925), vegyeskarra (1959); *Hány János* című daljáték (1925–1927); *Marosszéki táncok* zongorára (1927), zenekari átírat (1930); *Cigánysírató* gyermekkarra, az 1. dallam a bukovinai Andásfalváról, a 2. a kalotaszegi Magyargyerőmonostorról (1928); *Székely fonó* című daljáték „magyar életkép Erdélyből”, amelyben 34 népdal, illetve ballada szerepel (1924–1932); *Magyar népzene* 57 ballada és népdal énekhangra és zongorára 10 füzetben (1924–1932); *Székely keserves* vegyeskar (1934); *Molnár Anna* székely népballada vegyeskarra 1936: *Bicinia*

Hungarica 4 füzetben (1937–1942); *Kádár Kata* és *Molnár Anna*, mindkettő kamarazenekarral (1943); *Ötfokú zene* I. (1945).

Kodály Zoltán a felsorolt művekben nem kizárólag saját kutatásainak az eredményeit kamatoztatta. Felhasznált Bartók Béla, Vikár Béla, Lajtha László, Bodon Pál, Seprődi János, Balla Péter, Balabán Imre, Csíky János, Molnár Antal és Veress Gábor gyűjtötte adalékokat is.

A népzene tudósok tisztázták, hogy Kodály nem egy dallamot több művébe is beillesztett. (Ld. Bereczky János–Domokos Mária–Olsvai Imre–Paksa Katalin–Szalay Olga: *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest, 1984.) Például a *Sír az út előtt* kezdetű, 1912-ben Kászonimpéren lejegyzett dallam megtalálható a *Hét zongoradarabban*, a *Székely fonóban*, a *Magyar népzene*-ben és az *Ötfokú zene*-ben. Másfelől például a *Székely fonó*-ban – a cím keltette várakozás ellenére – nemcsak székelyföldi népi dallamok és szövegek hangzanak el, hanem zborvidékiek is. Hasonlóképpen a *Túrót eszik a cigány* című kórusművének az első dallamát a bukovinai Istensegítsen

gyűjtötte 1914-ben, a *Csipkefa bimbója* kezdetű második dallamát viszont a Nógrád megyei Vizsláson 1922-ben. Zeneszerzői eljárásai közé tartozott – és legszívesebben ezt alkalmazta –, hogy több változatot illesztett egyé, s így az esetleges gyűjtési leleteknél tökéletesebb alkotásokat hozott létre. Ugyanis gyűjtőútjain Kodály hamar felfigyelt arra a körülményre, hogy a szájhagyományban megőrződött népdalok, illetőleg egyazon típus változatai a hibátlannak tekinthető alkotásoktól a hiányossá, töredékessé kopott formáig számos átmenetet képviselnek. Nemegyszer értékesnek tartott régi stílusú dallamokat talált az enyészett állapotában. Ezért írta 1919-ben *A székely népdalról* című cikkében: „A székely dalokból és a hozzájuk többé-kevésbé közelálló más régi dallamainkból lassankint feldereng egy egységes magyar zenei nyelv képe, egy régi tradíciótól keményre csiszolt monumentális stílusé, amely ha darabokban hevertévből összeszedjük és egyé illesztjük, még nagy fejlődés indítója lehet.” És ez okozta azt is, hogy olykor egy-egy adott vidéken feljegyzett dallamot egy másik vidéken talált szöveggel társított. Megtörtént, hogy 19. századi gyűjteményekből vett át dalszövegeket, mert azok a tartalom vagy a nyelvi megformálás tekintetében inkább illettek az elképzeléséhez. Amikor viszont olyan népdalt vagy balladát dolgozott fel, amelyiknek mind a dallama, mind a szövege hiánytalanul megfelelt az általa képviselt stílus szabályainak, sok versszakon keresztül sem változtatott semmit a népi előadást híven megőrző leírásán.

Jóllehet Kodály Zoltánnak 1910 és 1914 között a szűkebb értelemben vett Erdély területén végzett helyszíni kutatásai voltaképpen székely helységekre szorítkoztak, érdeklődése más tájakra is kiterjedt.

Jóllehet Kodály Zoltánnak 1910 és 1914 között a szűkebb értelemben vett Erdély területén végzett helyszíni kutatásai voltaképpen székely helységekre szorítkoztak, érdeklődése más tájakra is kiterjedt. Fiatalabb folkloristákat ösztönző szavainak és tanácsainak lényeges szerepe volt abban, hogy

a közép-erdélyi népzene tüzetes vizsgálata is megindult.

Amikor Lajtha László 1940-ben erdélyi népdalokat szeretett volna gyűjteni, de nem sikerült eldöntenie, hogy Kalotaszegre vagy inkább a mezőségi Székre menjen, Kodálytól kért útbaigazítást. „Kodály habozás nélkül válaszolt s elmondotta, hogy nemrégiben széki hímzéseket látott. Ahol ilyen szép és sajtós hímzések élnek még ma is, kell ott – mondotta – valami érdekes muzsikának is lennie. Lelkesen beszélt s erősen biztatott a széki útra” – írta Lajtha Újra megtalált magyar népdaltípus című tanulmányában.

Kodály útmutatása nyomán rendkívül fontos eredmények születtek. Lajtha széki gyűjtése fényt derített arra a tényre, hogy a Mezőségen magas színvonalú, hagyományos hangszeres népi tánczene létezik, s ezzel szoros összefüggésben egy különleges, bővült sorokból építkező, többnyire lassú tempójú dallamfajta virágzik. Alig egy évvel később Járdányi Pál a Borsavölgyi Kidében bukkant ugyanilyen dallamokra. Nem találván megfelelő helyüket a gyűjtemény osztályaiban, Járdányi is Kodály Zoltán véleményét kérte ki. Kodály javaslatára ezek a meglehetősen laza szerkezetű, jellegzetes erdélyi táncdallamok külön csoportba kerültek, és a (tulajdonképpen ideiglenesnek szánt, de állandónak bizonyult) „jajnota” elnevezést kapták, mivel szövegükben gyakran fordulnak elő a „jajaja”, „hajaha”, „lalalala”, „tararara” és hasonló szócskák. Egyébként a nép körében használatos neveik: „hajnali”, „hajnali cigánytánc”, „hajnali keserves”, „hajnali csárdás”, „lassú csárdás” és „cigánykesergő”.

Elszórtan régebbi népdalgyűjteményekben is szerepeltek jajnoták. Igazi jelentőségük azonban Lajtha széki és Járdányi kidei kutatásának köszönhetően világosodott meg. A Széken megkezdett nagyarányú mezőségi feltárások lényegesen módosították a népzenei kről korábban kialakult összképet.

Hogy Kodály milyen nagy fontosságot tulajdonított Lajtha széki felfedezéseinek, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy 1943. május 24-én, miután véget értek a hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett kolozsvári ünnepek, maga is elzarándokolt a nevezetes községbe. Élő mivoltukban akarta hallani a sajtóságos dallamokat. Farkas Ferenc, a kiváló zeneszerző, aki közreműködött az utazás előkészítésében, a következőképpen emlékezett vissza Kodály látogatására: „Kodály programján egy széki kirándulás is szerepelt. Széken tudvalevőleg egy érdekes, hosszú

Kodály 1964-ben. Forrás: FORTEPAN/Urbán Tamás adományozó

sorokból álló népdaltípust fedezett fel Lajtha László, és az ottani hangszeres banda is felhívta magára a figyelmet. [...] Kodályékkal néhányan átrándultunk Székre. Velünk volt Török Erzsébet és a színház intendánsa, Kemény János is. Előzőleg Kodály előadást tartott Kolozsvárott [...]. Az előadás után közöltem vele, hogy értesítettük a széki papot, gyűjtse össze mindazokat az asszonyokat, akik lemezre énekeltek népdalokat. Akkoriban megjelent néhány néprajzi lemez, volt rajtuk széki anyag is. [...] Széken valóban összegyűltek az asszonyok a papéknál, volt nagy éneklés, Kodály figyelmesen jegyezte a szép dallamokat.” (*Így láttuk Kodályt. Nyolcvan emlékezés.* Szerk. Bónis Ferenc. Budapest, 1994. 275–276.)

Ha meggondoljuk, hogy Kodály Zoltán, a Zeneakadémia nyugalomba vonult tanára, a világhírű zeneszerző és etnomuzikológus az őt ünneplő rendezvényekről mindjárt a félreeső Székre sietett, hogy személyes benyomásokat szerezzen az újonnan feltárt néprajzi kincseshánya sajtóságos értékeiről, ebben egyszersmind emberi és tudósi nagyságának szép megnyilatkozását csodálhatjuk.

(A szöveg a Kodály-év romániai központi rendezvényén, Kolozsváron 2017. október 14-én a *Mit kaptunk és mivel igyekszünk meghálálni* című ülészakon elhangzott előadás szerkesztett változata.)

Krasznai Gáspár

Távol Kodály szellemétől?

Az a magyar társadalom, mely kitűnően ismeri a fajbor és a kocsisbor közti különbséget, zenei kocsisboron él. A rossz ízlés rohamosan terjed.

Azt hiszem, hogy Kodály Zoltánnak az általános zenei műveltség megteremtését célzó Százéves terve megvalósítása terén bőven akad még tennivalónk. Jogosan tesszük fel a kérdést: megvalósult-e Kodály álma, miszerint ha száz év múlva, vagyis ma megállítunk az utcán egy járókelőt, kezébe adjuk egy egyszerű, négy soros magyar népdal kottáját, rövid átnézés után azt hibátlanul el tudja énekelni? Azt hiszem nemcsak a fővárosban, hanem a Kárpát-medence egyetlen településén sem jutottak el a kottaolvasás elsajátításának erre a szintjére – amit Kodály olyannyira áhított –, és felszámolták volna a zenei analfabetizmust. Márpedig zenei analfabetizmus mellett nehezen érhető el, hogy a zene üzenete emberek millióihoz. És rögtön itt a másik kérdés, hogy ha már nem jutottunk el idáig – és a jelek szerint a következő évtizedekben vélhetően nem is fogunk –, az iskolai zeneoktatásban legalább alapjaiban érvényesülnek-e a kodályi eszmék? Más szóval, van-e legalább törekvés jó zenei ízlésre nevelni és magyarabb magyarrá válni a lelkek mélyén is, mindezt katartikus zenei élmények megélésével?

Kezdjük azzal, hogy Kodály Zoltánnak mennyit kellett küszködnie azzal az ízlésficammal, ami a magyar társadalmat a 19-20. század fordulóján jellemezte. Kodály számtalan írása tanúsodik erről. Többek között ez is motiválta őt és Bartókot, hogy megmutassák a városi polgárságnak azt a kultúrát, amelyet akkorra már csak a falu őrzött meg. Mert hiszen „ha a nemzeti klasszicizmus annyi, mint egy nemzet lelkét tökéletes formában kifejezni: akkor eddig klasszikus magyar zenét másban, mint a néphagyomány néhány ezer dalában nem találunk”. Igen ám, de pont ettől a klasszikus magyar zenétől tartotta oly távol magát a városi magyar polgárság, amely fél téglával döngette a mellét a magyar nemzeti öntudattól, miközben cselédleányok „trágyalé szagú” dalának tartotta azt, amit Kászonyfaluban, vagy Gyergyószárhegyen hallott volna, ha elmegy oda, és nem kizárólag Párizsban,

vagy Svájcban „üdül”, miközben fennkölt hangon hirdeti magyarságát.

Idézzük Kodályt: „Még nagyobb műveltségű köreinkben is gyakran kínosan kiütözik a zenei tájékozatlanság. Akik jobb kézzel a jóért küzdenek, balkézzel a zenében ponyvairódmalmat pártolnak. Az a magyar társadalom, mely kitűnően ismeri a fajbor és a kocsisbor közti különbséget, zenei kocsisboron él. A rossz ízlés rohamosan terjed. Ez a művészetben nem olyan ártatlan dolog, mint tetszem az öltözködésben. Aki ízlés nélkül ruházkodik, testi épségét nem veszélyezteti. De a művészetben a rossz ízlés valóságos lelki betegség, amely kiegészít a lélekből minden fogékonyságot. A görög ember, ha kilépett otthonából, kultúrát lélegzett be a piacon is. Nekünk ma védekeznünk kell a nyilvánosság művészetpusztító bacillusa ellen”.

Más példa az 1920-as évek ízléséről: „Nemrég a budai hegyekben hallgattam egy kiránduló lánysergénekét. Mit vesznek elő, mikor a maguk gyönyörűségére dalolnak? »Iskolai ének«, igaz egy sem volt közte. De hallottam a – Snájder Fánit, hozzá méltó dalkoszorúval. Egy budapesti tanítóképző volt, a magyar vidéki középosztály gyermekei, a jövő Magyarország anyái és nevelői”.

Ezek után mit várhattunk az iskolai énektanítás terén, ha az óvóképző és tanítóképző hallgatói is Snájder Fánit énekeltek a budai hegyekben? Mi köze a Snájder Fáninak a magyar lélekhez, amelyet oly sok magyar gyermekdalon keresztül a városi magyar gyermek is magába szívhatott volna, ha azt kapta volna, és nem hódít teret az a germanizálási politika, ami Bécsből irányult felénk a Monarchia idején? Ugyanis mi mást kapott a városi magyar gyermek az iskolában, mint német nyelvterületről importált, rosszabbnál rosszabb magyar fordítású és kifordított prozódiajú dalocskákat, amiknek semmi közük nem volt a magyar lélekhez? A baj nem az volt, hogy e dalocskák idegen földről kerültek ide, hanem az, hogy nem az értékes dalok, nem Bach, nem Mozart, nem Schubert dallamait importáltuk

Kodály születésének 125. évfordulójára kiadott emlékbélyeg

német földről, hanem bugyuta, suta, se-
lejt dalanyagot. „A milliók zenei anal-
fabétaságra ítélve, szabad prédául a leg-
hitványabb zenének”.

Mivel nem volt kifinomult ízlésvilág,
nem volt zenei írás-olvasás, ezért a szé-
les tömeg kénytelen volt beérni azzal a
ponyvával, amit az iskola vagy sok eset-
ben az óvoda adott neki.

Miért tartotta Kodály oly fontosnak,
hogy már gyermekkorban megérintse
a gyermeket a zene árama? Azért, mert
„ha a legfogékonyabb korban, a hatod-
dik és tizenhatodik év közt egyszer sem
járja át a gyermeket a nagy zene éltető
árama: akkor később már alig fog raj-
ta. Sokszor egyetlen élmény egész életre
megnyitja a fiatal lelket a zenének. Ezt
az élményt nem lehet a véletlenre bíz-
ni: ezt megszerezni az iskola kötelessé-
ge”. Arra a kérdésre, hogy ez manapság,
2017-ben megvalósul-e, a válasz termé-
szetesen: igen, sok helyen megvalósul,
ahol olyan tanárok, olyan karnagyok
dolgoznak, mint például a szovátai Ma-
rosszéki Gyermekkorus, ahol elhivatott
pedagógusok művészi zenét oltanak a
gyermekbe, és nem azt, amiből kü-
lönben is eleget hallanak úton-útfélen.

Engedjenek meg egy személyes példát.
Máig él bennem, amikor 1990 októberé-
ben a kolozsvári Petőfi utca 6. szám alatt
zeneiskolai III. osztályosként életemben
először éltem át a többszólamú éneklés
feledhetetlen érzését. Ezt az életre szóló
zenei élményt Bedő Ágnes tanárnőnek
köszönhetem, aki ekkor életem első ká-
nonját tanította. És máig él bennem az
az érzés, amikor az énekhangom össze-
csengett a csoport másik felének hang-
jával, ami olyan harmóniát eredmé-
nyezett, hogy az addigi zongorajátékom
alatt sohasem tapasztaltam meg. Csak
a többszólamú éneklés volt képes erre,
természetesen igényesen megválogatott
remekművek éneklésével.

Kodály idejében nagy divatja volt ana-
nak, hogy önjelölt zeneszerzők minden-
féle suta gyermekdalocskákat írogas-
sanak. Erről ő így vélekedett: „Vessünk
véget annak a pedagógus-babonának,
hogy tananyagnak csak valami hígított
művészetpótlék való. Éppen a legtisz-
tább művészetnek nincs fogékonyabb,
ösztönösebb megértője a gyermeknél.
Minden nagy művészen eleven maradt
a gyermek is: azt érzi meg rokonlélekkel
a fiatalság.

Meg kell fordítani a tételt: csakis mű-
vészi érték való a gyermeknek. Minden
más árt neki. A csecsemő táplálékát is
jobban megválogatják, mint a felnőtté-
t. »Vitamindús« zenei táplálék kell a
gyermeknek. Enélkül nem szűnik meg
az egész magyar társadalom krónikus

és immár gyógyíthatatlan zenei »avita-
minózia«.” És milyen igaza volt Kodály-
nak, aki rögtön hozzátette, hogy erre
alkalmas művek tömkelege áll(na) ren-
delkezésre Palestrinától és Bachtól kezd-
ve egészen napjainkig, csak le kellene
venni a polcra. Arról, hogy ezt a „Snájder
Fáni”- világot meg lehet-e teljes mérték-
ben szüntetni, Kodály így írt: „Nem rin-
gatom magam illúziókban. Ponyvairo-
dalom, ponyvazene mindig lesz. De nem
kell-e mindent elkövetnünk, hogy rabja-
iból, akit lehet, átmentsünk a jó művé-
szet országába? Betegség is lesz, mindig.
Az orvostudomány mégsem hagyja abba
a betegség elleni küzdelmet, s nem le-
het állítani, hogy nincs eredménye. Ha
új életet akarunk ebben az országban – s
ki nem akar? – újjá kell születnünk ze-
nében is.” Következésképpen ma is érvé-
nyes: a városi magyar gyermekekhez is
el kell juttatni azt a klasszikus magyar
zenét, amit Kodályék már csak falun ta-
láltak meg gyűjtéseik során. Az iskolai
zenekarok és énekkarok műsora kap-
csán Kodály ezt írta: „Ha még az iskolai
zenekarok végleg letennének a sekélyes
szalonzenéről és csak kifogástalan re-
mekművekből válogatnának: előbb-
utóbb olyan zenei légkör keletkezne az
iskolában, hogy az innen kikerült ifjú
lelkén már nem fogna a magyar levegő
zenekulturális mocsárláza”.

**„ha a legfogékonyabb
korban, a hatodik és
tizenhatodik év közt
egyszer sem járja át a
gyermeket a nagy zene
éltető árama: akkor
később már alig fog
rajta.”**

Ezek után felmerül a kérdés: hogyan
lehet a gyermeket jó zenei ízlésre ne-
velni? Ezzel kapcsolatban Kodály Albert
Schweitzer Bachról szóló könyvéből idéz:
„A mai átlagzenész jobb hozzáértését
leginkább Bach két- és háromszólamú
invencióinak köszöni. Aki azokat gyer-
mekkorában jól feldolgozta: életre szóló
értékmérőt kapott velük, amivel eliga-
zodik, ha igaz és hamis művészet között
kell választania.”

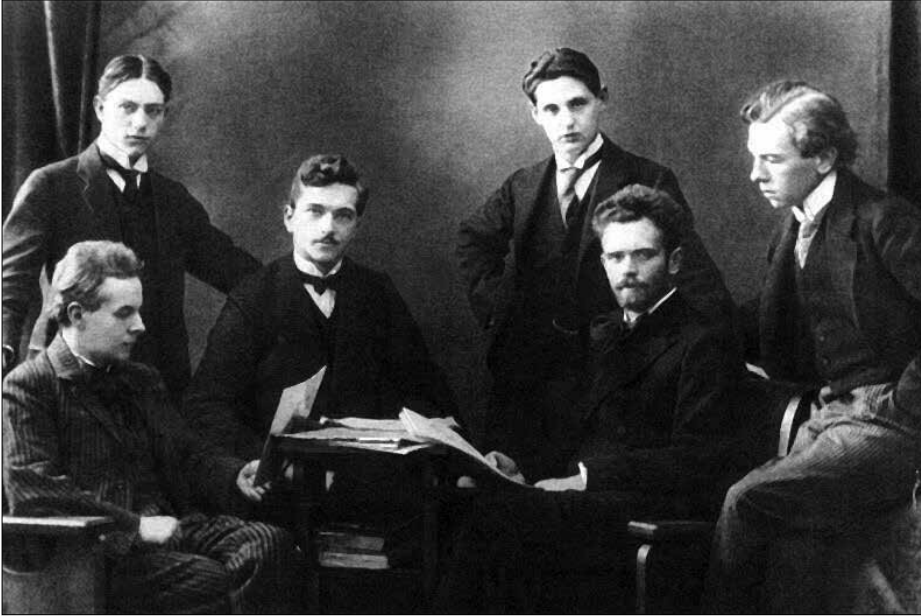
Az iskola feladata lenne tehát az is,
hogy a gyermeket megtanítsa megkül-
önböztetni az igazat a hamistól, az
értékest az értéktelentől. Ahhoz vi-
szont – ugyanoda térünk vissza – mű-
vészi zenére van szükség, és elhivatott,

művészetben járatos tanárookra. Külön-
ben örökre érvényben marad Kodály fájó
megállapítása, miszerint: „Volt (és van)
a műveltségnek egy sajátos magyar tí-
pusa; meglehetősen irodalmi és tudomá-
nyos tájékozottság mellett a művészi
érzék egyetlen szikrája nélkül. A botfül-
űséggel, mint afféle kedves fogyatékos-
sággal, még dicsekedni is szokott.”

Hol tartunk ma? A sok „jaj, nekem
nincs fülem, nincs zenei hallásom!”-si-
rám közepette tucc, tucc, tucc, tucc
bömböl a kocsikban. „Ezt a típust, ezt a
félműveltséget akarjuk továbbtenyész-
teni?” – tette fel máig érvényes és jo-
gos kérdését Kodály Zoltán az 1920-as
években. Ma, 2017-ben, amikor némely
iskolai ünnepségen ponyvazenét hall-
hatunk, valóban jogos a kérdés: ezt
akarjuk mi továbbadni, ezt akarjuk
„továbbfejlesztetni”, továbbra is azon az
úton akarunk járni, amelynek a veszé-
lyeire Kodály már kilencven esztendeje
oly bölcsen felhívta a figyelmet? Kodály
írásai rámutatnak arra, hogy egyértel-
műen az iskola és az ének-zene tanárok
feladata a zenei ízlés kialakítása, javí-
tása, az igényes zene eljuttatása minél
több emberhez, ami márpedig a pony-
vazenéléssel nem fog menni.

Manapság az ének-zene oktatás té-
rén gyakran eléggé mostoha helyzet-
tel találkozunk, már ott, ahol egyálta-
lán van még iskolai ének-zene tanítás.
Mert úgymond előbb kell megtanulni
angolul, mint énekelni. Valóságos ver-
senyt futnak ugyanis szülők, tanárok
és iskolavezetők, hogy a gyermeknek
hány éves korára lesz meg a különféle
szintű angol nyelvvizsgálója. A gyermek
tulajdonképpen még magyarul sem tud
rendesen, de már angol nyelvvizsgát
várnak tőle. Nem beszélve a két tannyel-
vű iskolákról. Manapság már szinte di-
vattá válik, hogy gyermekeinket angol,
spanyol, francia stb., kettős tannyelvű
gimnáziumokba írattuk azért, „mert
ettől majd fényesebb jövőjük lesz”. Jó-
magam beszélgettem már olyan felnőt-
tekkal, akik annak idején két tannyel-
vű iskolába jártak, és – magyar létükre
– angolul tanulták a magyar történelmet
és franciául a kémiát. Aztán ugyanúgy
elvégezték a különböző egyetemeket,
mint a magyar tannyelvűbe járt diá-
kok, és semmivel sem tudtak többet az
adott szakmában, mint a magyar isko-
lát végzők. Legfeljebb annyival álltak
„előbbre”, hogy ők a honfoglalást vagy a
tatárjárást nem tudták, hogyan mond-
ják magyarul, mert ők azt más nyelven
tanulták.

Ennek a jelenségnek az előzménye-
it száz évvel ezelőttre nyúlnak vissza,
amikor magyar körökben nagy divat

Bartók Béla és Kodály Zoltán a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes tagjaival 1910-ben.

Forrás: Volt egyszer egy Magyarország. Szerkesztette: Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke. Balassi Kiadó-Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996

volt németül társalogni, mert az számított „haladónak”. Erre utalnak Kodály fenti idézetei. A különbség az, hogy akkor Bécsből irányított németesítési törekvés volt tapasztalható –, hogy „kicsit magyarosított” német dalocskákkal táplálják a magyar gyermekek lelkébe az idegen mentalitást –, ma viszont önként tesszük ezt angolul, a tengeren túlról behozott silány „zenei” termékekkel traktálva gyermekeinket; azzal a szálnalmas hivatkozással, hogy „a mai fiatalságnak ez kell”. Tessék mondani, ki kérdezte meg a mai fiatalságot, amikor világra jött, hogy neki mi fog kelleni? A mai fiatalság gyermekkorától fogva ezt kapta, mert a felnőttek ezt adták neki! Már tisztelet a kivételnek azon családok esetében, ahol a gyermek nemes kultúrát kapott, de ha otthon folyamatosan ponyvazenét hallgattak, illetve arra mulattak és szórakoztak, miért várjuk el, hogy a gyermek felnőtt korában mást kérjen, illetve hogy mást adjon át az ő gyermekének?

Ha az ének-zene oktatása címén a tanár angol nyelvű „slágereket” tanít – mondván, hogy „a gyermekek ezt szeretik” –, akkor jogosan tesszük fel a kérdést: az iskola tanintézmény vagy pedig a szórakoztató ipar nappali tagozata? Mert ha utóbbi, és ez rendszerben is lenne, akkor magyar irodalom óráról is számúzzuk Arany Jánost és Adyt, és helyettük inkább a *Barátok közt* legújabb epizódját elemezzessük... Ez kell nekünk? Ha viszont az iskolának az a feladata, hogy értéket adjon, zenei téren

pedig – ahogyan Kodály írta – a gyereket megérintse a zene nagy árama, akkor ott semmi keresnivalója semmilyen nyelvű értéktelen zenének.

Gyakorta hallunk olyant is, hogy gyermekeket olyan óvodába íratnak be, ahol idegen nyelven folynak a foglalkozások, azon belül az éneklés is. Ez sem mai társadalmi jelenség, ennek is megvannak az előzményei Kodály korából: „Tavaszi napokon, nyilvános sétátereken megfigyelhetjük, hogyan veri bele magyarnak született gyermekbe az idegen nevelő a maga nyelve és zenéje tudatalatti elemeit. Az ilyen gyermek váltott lelkű lesz, magyarul beszélni és érezni egész életében nem tud. Ha felnőtt, a családja révén vezető helyre kerül, nem érti a magyarnak sem nyelvét, sem lelkét. Nincs, aki a szülőket felvilágosítaná, mit követnek el gyermekük ellen: kirekesztik a nemzeti közösségből. A lélek alaprétégét nem lehet kétféle anyagból lerakni. Anyanyelve csak egy lehet az embernek zeneileg is.

Ne csak külsőségekben legyen magyar a mi kis világunk, hanem a lelkek mélyéig, mert csak így lesz igazán a miénk. A lelkek mélye pedig különösképpen a zene országa. Ha ott idegen az úr, hiába lobogtatunk zászlót, hiába rikoltozunk irredenta dalokat... idegenszerű dallamra – mégis elveszünk.” Valóban, a „Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom, reszketnek már az... a határon” kezdetű dal szövege hiába tűnik nagy magyarnak, a dallamnak semmi köze a magyar virtushoz. Attól semmivel sem leszünk

„nagyobb magyarok”, hogy ezeket a nótákat a maguk idegenszerű dallamaival énekeljük, és azt gondoljuk, hogy ezzel aztán tettünk valamit a nemzeti megmaradásunk érdekében. Nem! Ezek értéktelen zenei termékek! Erre számtalan kodályi vélekedést találunk. A népi kultúrából vett, a nép ajkán élő igazi magyar dalok azok, amelyeken keresztül magyarabbá tudott volna akkor, és tudna ma is válni a városi magyar társadalom. „Hogy milyen lélekkiforgató félrevelés folyt ebben az országban azóta, hogy ránk kényszerítették az osztrák iskolarendszert, azt elképzelni sem tudja, aki nem foglalkozott vele tüzetesen” – írta Kodály, ezzel is jelezve, hogy miket énekeltek a magyar gyerekekkel az iskolában a 19-20. század fordulóján. Íme, néhány kodályi gondolat: „Szentnek kell tartanunk a gyermek érintetlen lelkét; amit abba ültetünk, minden próbát kiálljon. Ha rosszat ültetünk bele, megmetyeljezzük egész életre.” „Nem szabad a kicsinyek lelkébe zenei gyomot ültetni. Vagyis: zenei nevelésüket odáig kell mélyíteni, hogy megkülönböztessék a gyomot a nemes növénytől.” „Óvodáskorban a magyarság tudat alatti elemeinek beültetése, lassú kifejlesztése a feladatunk. Magyar mivoltunk épületének mintegy a föld alatti alapjait kell itt lerakni. Minél mélyebb a fundamentum, annál szilárdabb az épület.”

...ha otthon folyamatosan ponyvazenét hallgattak, illetve arra mulattak és szórakoztak, miért várjuk el, hogy a gyermek felnőtt korában mást kérjen, illetve hogy mást adjon át az ő gyermekének?

Ennél szebben nehéz is lenne megfogalmazni, hogy már óvodáskortól mennyire fontos: milyen zenei táplálékot kap a gyermek. Ahogyan Kodály írja egy másik írásában: „Ha olyan élelemmel tartanók, amilyen dalt adunk nekik, már elpusztult volna”.

E tekintetben vajon hol tartunk ma, 2017-ben? Volt alkalmam megtapasztalni, hogy magyar gyermekek iskolai ünnepségén, ahol felváltva követték egymást a prózai és a zenei elemek, a dal *kizárólag* angol nyelven szólt. Olykor aggodalom lehet úrrá rajtunk: a mai magyar gyermek már nem is tud

Kodályt háromszor is kitüntették Kossuth-díjjal munkásságáért. Kép: AFP

magyarul énekelni? Dehogynem tudna! De ha mindenhol ez zúdul rá, és ha olyan iskolába kerül, ahol az angoltanár egyben az énektanár is, aki úgy gondolja, hogy nem elég a heti hat angol óra a nyelv tökéletesítésére, és még azt a szerencsétlen heti háromnegyed énekórát is beáldozza a past perfect tanítására; még azt a mindössze heti 45 percet – ami elhivatott pedagógusnak alkalmat teremthetne arra, hogy művészetet tanítson –, azt is elveszi az idegen nyelvtanulás már-már kórosan részegítő mámorára, akkor ne csodálkozzunk, hogy itt tartunk!

Egy matematika-informatika szakos osztályfőnök mesélte, hogy gimnáziumi osztálya iskolai ünnepségén egy tanuló saját angol nyelvű versét mondta el. A közönségből ki értette, ki nem, mindenesetre az ünnepség után az osztályfőnök megdicsérte ugyan a diákot a versért, de kíváncsiságból megkérdezte: miért nem magyarul írta? Mire a diák azt válaszolta, hogy „azért, mert én angolul tudom jobban kifejezni magam”. Gyorsan hozzátesszem: a gyermeknek anyja is, apja is magyar: Az anyanyelve is magyar, de a lelke már nem az, mert valamiért az angol ott teret hódított magának, minden bizonnyal az általános iskolai „intenzív angolórák” éve alatt. És bármilyen nemzetről legyen szó, amilyen lelki táplálékot kap a gyermek, olyan identitású lesz. És ha olyan iskolába íratjuk a gyermeket, ahol nem az

anyanyelvének megfelelő érzelmi hatások érik, nem az anyanyelvén tanul, és nem az anyanyelvén énekel, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy identitásváltáson esik át, és előbb-utóbb idegenné válik.

És hogy mennyire fontos a zenei anyanyelv, hogy senki ne az idegent majmolja, zárszóként álljon itt szintén Kodálytól egy sor: „Werfel »Paulus«-ában mondja egy fiatal héber: »Csak az idegen szép!« És pár év múlva elpusztult Jeruzsálem...”

Vajon idegen nyelven énekelni tilos, mert úgy nem leszünk eléggé magyarok? Nem, szó sincs róla! Kodály erről így vélekedik: „A modern nyelvek iskolái bőven találnak elsőrendű énekelni valókat az illető nyelveken. Nélkülözhetetlen segédeszköze az igazi nyelvtanulásnak: az illető nyelven énekelni és az idegen nép jellemét zenéjéből is megismerni”; „Szomszédainkat ismernünk kell, s arra legjobb eszköz a nyelv mellett a daluk. De ilyesmit becsempészni az ártatlan

magyar gyerek lelkébe: annyi, mint kitépni a maga földjéből.”

Hát erről van szó! Idegen nyelvű dalokat énekelni nagyon szép és nagyon hasznos dolog, mert segít abban, hogy az adott nyelvet igazán megismerjük. De hogy irredenta szövegeket rikoltozzunk idegenszerű dallamokra, az teljesen értelmetlen és ártalmas a gyermek zenei-lelki fejlődésére. Ezért – Kodályt idézve – „sokkal fontosabb, hogy ki az énektanár Kisvárdán, mint hogy ki az Opera igazgatója. Mert a rossz igazgató azonnal megbukik. (Néha még a jó is.). De a rossz tanár harminc éven át harminc évjáratból öli ki a zene szeretetét”. És milyen igaza volt Kodálynak!

Van-e megoldás? Természetesen van! Ha minden iskolában, minden énekzene órán szakítanak a tengeren túli „ópuszok” világával, és csak igényesen megválogatott zenét adnának a gyermeknek, akkor pár év múlva már nem itt tartanánk. És hogy mennyire fontos a zenei anyanyelv, hogy senki ne az idegent majmolja, zárszóként álljon itt szintén Kodálytól egy sor: „Werfel »Paulus«-ában mondja egy fiatal héber: »Csak az idegen szép!« És pár év múlva elpusztult Jeruzsálem...”.

(A szöveg a Kodály-év romániai központi rendezvényén, Kolozsváron 2017. október 14-én a *Mit kaptunk és mivel igyekszünk meghálálni* című ülészakon elhangzott előadás szerkesztett változata.)

Dávid István |

„Semmit ne bánkódjál...”

Kodály Zoltánról protestáns szemmel – a Reformáció 500. évében

Kodály és Arany emlékévkében vagyunk, miközben a Reformációra is emlékezünk. Illendőnek tartom, hogy a Reformáció 500 éves jubileuma kapcsán szövegünk arról, amit bár sajátunknak érzünk és joggal tekinthetünk protestáns művészetnek, de soha nem felejthetjük, annak eredetét. Hasonlatosan ahhoz a folytonossághoz, midőn zsidó-keresztény gyökerű európai kultúráról beszélünk, vagy amikor a reformáció kapcsán, az azt megelőző 1500 év értékeit is sajátunknak érezzük. Előadásommal köszönetet kívánok mondani azért, amit protestánsként Kodálytól kaptunk, mert meggyőződésem, hogy e közös út

számos metszéspontján mindannyian csak gazdagodtunk.

Kodály és Bach

Kodály életrajzának tanulmányozása felveti egy más irányú megközelítés lehetőségét: mit tanulhatott nagyszombati diákévei alatt, milyen hatással volt az alig kamaszodó Zoltán zenei fejlődésére az ötödik evangélistának is nevezett protestáns J. S. Bach művészete? Tizennégy éves, amikor 1896-ban létrejött az évszázadokat átívelő és egész életét meghatározó találkozás, mely

Tizennégy éves, amikor
1896-ban létrejött
az évszázadokat
átívelő és egész életét
meghatározó találkozás,
mely lényegében a
véletlen műve volt.

2007-ben a Magyar Nemzeti Bank „Kodály Zoltán születésének 125. évfordulója” elnevezéssel 5000 forint névértékű ezüst emlékérmét bocsátott ki a kivételes zeneszerző, zenetudós, népzene kutató, zenepedagógus emléke előtt tisztelegve.

A nagykőrosi... ref. fennvált...
 Semmit ne bánkódjál...
 Székely: Horváth Ábrám auli
 egykori Zoltana nevűt
 Károlyi

Kodály Zoltán

Ms. mus. 190

Semmit ne bánkódjál... Partitúra Kodály ajánlásával (1939. augusztus 5.)

lényegében a véletlen műve volt. Egy muzsikusz özevegyétől régi kottákhoz jutott, s mint maga írja: „e kották bön-gészése közben bukkantam rá a Wohltemperiertes Klavierre, egy régi rossz kiadásban. [...] Amikor egy szép napon fölfedeztem Bach 48 prelúdiómát és fú-gáját [...] elkezdtem őket játszani egy-éves tanulmányaim zongoratechniká-jával. Nagyon lassan ment, de azért elég volt ahhoz, hogy megismerjem ezeket a darabokat, melyek nagy hatással vol-tak egész stílusomra” – emlékszik visz-sza Kodály. A zongorát, mint hangszert akkor nem szerette különösebben, in-kább hegedült vagy csellózott. Bach iránti tiszteletét mutatja egy *Prelúdium és fuga* (1951), három korálelőjáték (1924) gordonka-zongora átírata és elkészítette a *Kromatikus fantázia* (1950) szólób-rácsa átíratát is. Az éneklés iránti korai vonzódása is Bach hatást mutat. Így vall erről a továbbiakban: „a Wohltemperiertes Klavierben sem a zongorahangot kerestem, lassan meghallottam a benne rejlő zenét, melyet nem egy helyütt in-kább vokálisnak, mint instrumentális-nak éreztem.”¹ Ilyen irányú beállítottsá-gát később az idő igazolta. Az Amerikai Orgonisták Szövetségének felkérésére 1965-ben készült műve, a *Laudes organi* sem a billentyűknek, illetve billentyűk-ről szól: e kompozíció, sokkal inkább az éneklést utánozni kívánó fenséges, ki-egyenlített orgonahangzás lehetőségei

és a latin szöveget intonáló vegyeskar előtt tiszteleg. Mivel későbbi hangverse-snye in, saját műve in kívül legszívese-ben Bachot és Beethovent dirigált, jog-gal mondhatjuk róla, hogy művészetét, leginkább a zenetörténet e két géniusza formálta.

A lipcsei mestert emlegetvén, kérem, engedjenek meg egy másik párhuzamot, amely inkább Kodály protestáló (!) személyiségét hozza közelebb. A követ-kező visszaemlékezést, első magánta-nítványának, az akkor még gimnazista Molnár Antalnak, a későbbi zenetudós-nak köszönhetjük, aki a karmester-Ko-dályt ekként festi elé in 1905-ből: „[...] a dirigáló vizsgára egy remek Bach-kan-tátát választott. A zeneakadémiai nö-ven্দékzenekart és énekkart vezényelte [...]. Nagyon érdekes jelenségnek bizo-nyult e nyilvános előadás, éppen a diri-gens Kodály jóvoltából. Ő ugyanis, mi-vel hangsúlyozni kívánta: mennyire megveti a formaságot és a nagyképű-séget, nem állt oda feszesen vezényelni, hanem mialatt a darab szépen folyt, a hangszercsoportok közt sétált, hol ide, hol oda intett igen diszkrétén, s ami-kor a remekmű bevégződött egyszerűen megállt, hátat fordítva a közönségnek és esze ágában sem volt meghajolni a tapsokra.”² Ezzel az „extravaganciába burkolt szerénységgel” minden való-színűség szerint számos Bach kanta-ta eredeti – liturgikus – funkciójára

kívánt utalni. Nem illik hát tapsolni istentiszteleti alkalmakkor! – szól Ko-dály finom üzenete a mának, e párhuzam kapcsán.

Psalmus

Történelmi sorsfordulók idején gyak-ran születnek olyan művek, amelyek egymásra hatva felerősítik a panasz és vigasz üzeneteit. Kecskeméti Vég Mi-hály a protestáns prédikátor, Kecske-mét város 16. századi főbírája, megkapó parafrázist írt az 55. zsoltárra. A bibliai szöveg Károlyi Gáspár fordításában így hangzik:

„Hallgasd meg, Isten, az én imádsá-gomat és ne rejtsd el magadat az én könyör-gésem elől.

Figyelmezz én reám és hallgass meg engemet,

mert keseregve bolyongok és jajgatok!”

A zsoltár eredetileg Dávid királynak az üldözött embernek imája, mely Kecskeméti Vég átdolgozásában, már városa történetének 16. századi „lélek cserélő” vallási hadakozásairól, a „Pápista hiten valók” és a „Luther keresztyének” vitá-járól szól. A háttérben, a templomért folytatott harc állt. A parafrázis 1561-ben született és a szerző, Vég Mihály, a magyar történelem nyomorúságai-ban ekként fohászodik segítségért a Mindenhatóhoz:

„Istenem, Uram kérlek tégedet:

Fordítsad reám szent szemeidet,

Nagy szükségemben ne hagyj enge-met,

Mert megemészti nagy bánat szíve-met.”

Dávid bibliai panaszát, Kecskemé-ti Vég Mihály a török időkben vigasz-talásnak szánta népe számára. Re-ménykedését és harcát siker koronázta, ugyanis 1564-ben a felek között végül megszületett a békés rendezést szolgáló

Amikor a remekmű
 bevégződött,
 esze ágában sem
 volt meghajolni a
 tapsokra. Nem illik
 tapsolni istentiszteleti
 alkalmakkor! – szól
 Kodály finom üzenete a
 mának.

**A genfi zsoltárokhoz való
közeledés útját Kodály
számára a református
lelkész-egyházzenész,
Árokháty Béla
egyengette. 1917–1919-ig
volt Kodály-tanítványa
a Zeneakadémián, ahol
orgonát és zeneszerzést
tanult.**

egyezségével.³ Kodályt megihlette e párhuzam és mondanivalóját a Trianon utáni időszak nyomorúságaira vonatkoztatva használta fel. A szöveg alapja az 1736-os debreceni református énekeskönyvi változat volt. Elhagyta a túlzottan személyesnek ítélt versszakokat és így komponálta meg a *Psalmus Hungaricus*-t. A művet Pest és Buda egyesítésének 50. évfordulója alkalmára rendezett ünnepi hangversenyen mutatták be, amelynek sikeréről a következőket írta Bónis Ferenc zenetörténész: „elmondhatatlan hatást tett az 1923. november 19-i bemutató közönségére. Az elvesztett háborút, a forradalmak és a restauráció korát átélő és túlélő hallgatók között aligha akadt egy is az ezer sebből vérző országban, akit ne rázott volna meg lelke legmélyéig ez a magyar zsoltár: Kodály zenéje.”⁴

Bár mind az 1939-es jugoszláviai (75. sz.), majd a magyarországi reformátusok 1948-as – máig hivatalos – gyülekezeti énekeskönyve (263. sz.), mind pedig az 1996-os ún. „Találkozás énekeskönyv” – amelyet az erdélyi és kárpátaljai gyülekezetek is átvettek – csaknem az egész éneket közli (338. sz.), szomorúan kell megállapítanom, hogy az ének ismertsége nem áll arányban annak értékével.

Kodály és az orgona

Bónis Ferenc nagyszerű könyvében a csaknem 900 fénykép között találunk hármat, amely Kodálynak a kalotaszegi Körösfőn tett látogatását örökítette meg.⁵ Ideje 1912 tavasza. A református templomban készült felvételek közül egy az orgona klaviatúrájánál ábrázolja Kodályt, egyet pedig a karzat előtt készítette az ismeretlen fotográfus. Nem tudni mit játszott a mester az 1841-ben

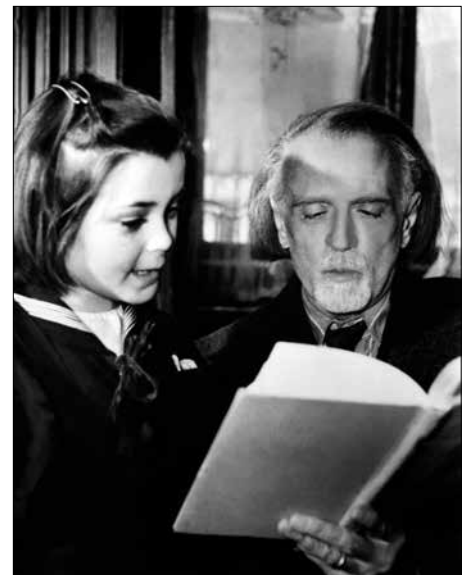
készült csinos kis történeti hangszeren, valószínű, hogy Bachhoz hasonlóan egy fűgát improvizált, felesége Emma és Bartók jelenlétében. De az is lehet, hogy gyűjtései hatására talán a 25. genfi zsoltárnak ottani, igen lassú, kiegyenlített, de melizma-bokrokkal gazdagított „erdélyiesen népi” előadásmódja foglalkoztatta. Ugyanis az akkori gyakorlatot, a reneszánsz zene eredeti élénk genfi ritmusát mellőző, egyfajta „lekoptatott” éneklési stílus jellemezte – amint azt korabeli énekeskönyveink is tanúsítják. Rejtély, hogy milyen inspirációs forrást jelentett a mellvédre helyezett csinos pozitív a fiatal zeneszerzőnek Körösfőn, de később több alkalommal komponált orgonaműveket (*Prelúdium* – 1931, *Csendes mise* – 1940/42, átdolgozva: *Organoedia* – 1966), vagy orgonakíséretes kórusműveket. Egyik legjellemzőbb ezek közül a már említett *Laudes organi* 1965-ből. Bemutatója 1966. június 30-án volt Amerikában. A mű alapja – de idézzük inkább magát a szerzőt – „egy régi, XII. századbeli költemény, mely az orgonajátékot dicséri. Az orgonajátékhoz a kórus fűz kommentárt [...]. Esméjét, a régi latin szöveg adta: hallgassátok az orgona hangjának különböző lehetőségeit.”⁶ A régi latin szekvenciát idéző mű hatalmas orgona bevezetővel indul, majd felcsendül a vezér-motívum: do-ti-la-szó-do-re-mi-do-(re-do-la-szó-la-do-do). Ennek első része hangról hangra megegyezik a 25. zsoltár kezdő sorának régies, kiegyenlített formájával.

Kodály és Árokháty

A genfi zsoltárokhoz való közeledés útját Kodály számára a református lelkész-egyházzenész, Árokháty Béla (1890–1942) egyengette. 1917–1919-ig volt Kodály-tanítványa a Zeneakadémián, ahol orgonát és zeneszerzést tanult, így kiváló felkészültséggel látott hozzá későbbi egyházzenei missziójának teljesítéséhez. Árokháty 1920-tól a budapesti Teológia ének-zene tanára lett. Mint ilyen, a 20. századi református zene-kultúra egyik első reformátora és az 1939-es jugoszláviai énekeskönyv szerkesztője volt. 1940-ben, a tervezett orgonás könyve a *Psalterium* számára írt előszavában Árokháty ekként hívta fel a figyelmet a nemesen értékes hugenotta dallamkincsre: „Négyszáz esztendő óta szolgálják ezek a zsoltárok az evangéliumi református, hívő gyülekezeteket. Naponként zendülnek fel millió és millió kegyes lélek mélyéről és lettek eképpen az egyéni életken át a nemzeti kultúrák

megszentelő erőivé.”⁷ Kodály, részben ennek a kapcsolatnak eredményeként hét nagyszerű zsoltárkompozíciót hagyott ránk:

- 33.) Nosza, ti Istenfélő hívek – bicinium
- 50.) Az erős Isten uraknak ura – 4 szólamú vegyes kar (1948)
- 114.) Hogy Izrael kijött Egyiptomból – 4 szólamú vegyes kar, orgonakísérettel (1947)
- 121.) Szemem a bércekre vetem – 4. szólamú vegyes kar (1943)
- 124.) Az Izrael ezt nyilván mondhatja – bicinium
- 126.) Mikor a fogságból Isten – bicinium
- 150.) Dicsérvétek az Urat – 3 szólamú egyenmű kar (1938 előtt)

Várkonyi Mária, Várkonyi László fotóművész idősebb lánya Kodállal Budapesten 1952-ben. Kép: Várkonyi László (MTI)

A művek az egyszerű vidéki protestáns közösségekhez is eljutottak. Sütő András találó megfogalmazását használva – mely szerint: ezek a „századokat énekelte” zsoltárok” idővel magyarrá váltak – talán megkísérelhetjük kijelenteni, hogy Kodály személye és művészete pedig éppen ezeknek köszönhetően vált részben reformátussá azáltal, hogy a protestáns kegyesség mindinkább kezdte lélekben magának érezni. Apróbb vagy nehezebb kórusművei az általában gyülekezeti énekkarok repertoárjában is megjelenhettek és jobb-rosszabb előadásban fokozatosan széles körben ismertté váltak. Kodály részéről ezt figyelmeztetésnek is érezhetjük, midőn szembeesni akart legsajátosabb értékeinkkel szinte kérve, hogy becsüljük meg azokat.

Mester és tanítvány

A református egyházzében Árokháty Bélán kívül számos Kodály tanítványnak volt meghatározó szerepe. Közülük most kettőt emelnék ki: Ádám Jenőt (1896–1982) és Gárdonyi Zoltánt (1906–1986). A zeneoktatás történetében már jóval Kodály előtt ismert volt az a folyamat, melyet röviden így fogalmazhatunk meg: „az ősi újratapasztalása és az út újbóli bejárása.”⁸ A kolostori iskolák és a kora-protestáns intézmények zenei képzésére leginkább ez volt jellemző. A modernkori Magyarországon, Kodály határozott felkérésére Ádám Jenő dolgozta ki az új zenepedagógiai rendszert, aki 1921–1925 között volt Kodály tanítványa. Az általuk javasolt megoldást Kodály-módszerként ismeri a világ és tiszteli ma is. Így nevezik annak ellenére, hogy a „magyar módszer” megjelölést mind a mester mind pedig tanítványa megfelelőbbnek tartotta. *Egy világsiker kurta története* című írásában⁹ Ádám így emlékezik a szelídek egyáltalán nem mondható felkérésre: „Írja meg végre az iskolai énektanítás módszertanát!” – sürgette Kodály. „Szavaiból [folytatja a szerző] a »végre« türelmetlen utasításként csattant [...] A feladattal, hat hét alatt, 1943 húsvétjára elkészültem.” *A Módszeres énektanítás a relatív szolmizáció alapján* című munkáját, végül Kodály látta el „beszédés útravalóval.” Ádám pedig azzal a gondolattal adta át a köz használatára, hogy: „faragjon rajta, alakítsa a legnagyobb tanítómester – a gyakorlat.”¹⁰ Székely Miklós, Ádám Jenő életrajzírója tehát találoán állapítja meg, hogy: „Kodály koncepciója Ádám módszere nélkül nem létezhet.”¹¹

Kodály határozott felkérésére Ádám Jenő dolgozta ki az új zenepedagógiai rendszert. Az általuk javasolt megoldást Kodály-módszerként ismeri a világ és tiszteli ma is.

Gárdonyi Zoltán – talán nem túlzó a megállapítás – mindmáig a legkvalitatívusabb református egyházzenei szónok. Rendkívüli zenei képességeinek köszönhetően 17 évesen, korengedményes érettségi vizsgájának sikeres letétele

Semmit ne bánkódjál... A nagykőrösi ősbemutatón Kodály Zoltán vezényel (1939 szeptember 17.)

után, 1923 és 1927 között Kodály tanítványa lett a Zeneakadémián, aki nem csak zeneszerzői, hanem zenetudományi pályáján is elindította őt. Tizenkilenc évesen, 1925-ben írta első orgonadarabját a *Preludio funebre* című kompozíciót. A sötét, gyászos hangulatú mű elnyerte mesterének tetszését, s a köztudottan tömören fogalmazó Kodály – az emlékezet szerint – csak ennyit mondott: Jó! 1941–1967-ig volt a Zeneakadémia tanára, ahol kollegiális viszonyba és jó kapcsolatba került korábbi mesterével.¹² 1972-ben írt (majd 1982-ben korrigált) *Meditatio in memoriam Kodály Zoltán* című művével, az ő emlékének adózott tisztelettel. Ugyanebben az évben elhagyta Magyarországot és Zsolt fiához telepedett ki, Németországba, akinek megfogalmazása szerint ennek oka, hogy: „mély csalódást keltett benne a hatvanas évek értelmiségének árulása.” 1982-ben, a Kodály centenárium alkalmával átdolgozta az évtizeddel korábbi orgonadarabot és *Epigramma Kodály Zoltán emlékére* címmel pedig vegyeskari művet komponált.

Kodály és Nagykovács

Nagykovács városa több alkalommal látta vendégül Kodályt. Meghívásában nagy szerepe volt a Református Tanítóképző tanárának, Márton Barnának, aki az intézmény diákjaiból álló férfikarával országos hírnévnek örvendett. 1938. március 25-én, 35 perces élő rádióműsorukban Kodály: 150. genfi zsoltárra írt egynemű kara is szerepelt. Szintén Márton Barna szervezte Nagykovácsra

az Éneklő Ifjúság koncertet, 1938. május 29-én. A Református Gimnázium udvarán 13 kórus részvételével, Kodály *A magyarokhoz* című kánonját csaknem ezer fiatal énekelte ekkor, a szerző vezényletével. A következő évben 1939-ben, a Tanítóképző megalapításának centenáriuma alkalmából felkérést kapott egy kórusmű megírására. Az időszak borongós, bizonytalan politikai viszonyai miatt Európa-szerte fokozott aggodalom volt érezhető. Ebben a helyzetben Kodály, az ősi ünnepségre készülő kórusmű alapjául Székely András reformátornak hitvalló és egyben viaszgályos énekét a *Semmit ne bánkódjál* választotta. A reformáció magyar énekköltészetének eme egyik legértékesebb darabja Hofgreff kolozsvári nyomdász 1553-as énekeskönyvében már szerepel, igaz, más szöveggel. Kodály, az 1744-es kolozsvári énekeskönyv szerinti változatot dolgozta fel:

„Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha e világnak rajtad dühössége,
De nem hágy szégyenben Krisztus Őfelsége.”

– énekelte a hatalmas férfikar a szerző vezényletével, az 1939. szeptember 17-i bemutatón a Nagykovácsi Református Templomban. Az ünnepségen Ravasz László, a később – 1956 után – elhallgatott püspök prédikált. Különös szomorú hangulata van annak, hogy a mű megszólalásakor, már kitört a második világháború, és „az előre megérzett feszültségek között fogant kompozíció, mire elkészült és bemutatásra került,

teljes mértékben aktualizálódott.¹³ Utólag már tudjuk – mi következett utána Magyarország számára.

Ezt a szép, régi éneket az 1806-os „hebehurgya” reform énekeskönyv (Dobszay László megfogalmazása) teljesen mellőzte. Annak ellenére, hogy Árokháty 1939-es énekreformja óta újra a kanonizált anyagban szerepel, gyülekezeteink ma alig ismerik. Csomasz-Tóth Kálmán 1970-ben papírra vetett keserű kifakadása tehát a mának is szól: „Milyen volt annak a nemzedéknek a lelki beállítottsága, történelmi érzéke és – a dallamot tekintve – a zenei ízlése, amelyik [...] elhatározta és végrehajtotta éneklésünkben [ezt] a szellemi harakirit [...]?”¹⁴

Kodály és Ady

1910 márciusában, Kodály szerzői estjét rendezték meg a Royal szálló dísztermében. A hangversenyt méltató Reinitz Béla „a legszebb magyar nevek között” említette a szerzőt, aki „együvé kerül a magyar kultúra harcosainak nevével.” A többszörösen jövőbe látó kritikus írásának címe: *Ady muzsikusa*. Bár nem kerülhettek közeli kapcsolatba a költővel, kettejük szellemi kohéziója végigvonul a kodályi életművön. A versek kóruskompozícióinak gondolata sokat foglalkoztatta. (pl. *Akik mindig elkésnek, Felszállott a páva*). Ady poétikájának és Kodály zenéjének párhuzama Bartók egyik írásában is megjelenik, amikor védelmébe vette barátját a nemtelen támadásokkal szemben. A budapesti *Magyarország* című lap 1921. január 13-i számában így méltatta: „Akit Ady „Sírni” dalának megzenésítése nem rendített meg lelke mélyéig [írja Bartók] az vagy süket érzéketlen fabáb, vagy elfogultan rosszhiszemű.”¹⁵

Élete során sok méltatlan támadás érte Kodályt. Az 1920-as évek elején

**A proféciával is felérő
Zrínyi szózata, az 1955.
decemberi nagyszerű
bemutatója majd az
elbukott forradalom után,
1957-ben indexre került.
A letiltást csak halála
után, 1982-ben oldották
fel, a centenáriumra való
tekintettel.**

Kodály a Zeneakadémián 1942-ben.

Forrás: FORTEPAN/Lissák Tivadar adományozó

tapasztalt érthetetlen mellőzések későbbi ellenpontját Arany Sándor egyházzeneész-karnagy visszaemlékezéséből érdemes idézni: „1952-ben fölkerestem Bereczky Albert püspök urat [írja] azzal a tervvel, hogy Kodály 70. születésnapja tiszteletére rendezzünk hangversenyt református egyházi kompozícióiból... A püspök úr föllelkessedett... Egy hét múlva újra felkerestem. Szomorúan fogadott, közölte, hogy a fölöttes hatóságok, nem vennék szívesen ezt a spontán ünneplést [...]”¹⁶ Az állam részéről Kodály ekkor kapta meg második Kossuth díját. Kései mellőzésének jellemző példája pedig: hogy a proféciával is felérő *Zrínyi szózata*, az 1955. decemberi nagyszerű bemutatója majd az elbukott forradalom után, 1957-ben indexre került. A letiltást csak halála után, 1982-ben oldották fel, a centenáriumra való tekintettel.

Epilógus

Kodály teljes életet élt, nem készült a végső eltávozásra. Személyiségét mindig a bizakodás és a jövőbe vetett remény jellemezte. „1967 tavaszán, halála előtt két nappal jártam nála a kórházban [emlékezik utolsó találkozásukra Ádám Jenő, a tanítvány] vidám volt, tréfás kedvű, elégedett.”¹⁷ Vázlatokat készített *Az Isten harsonója* megzenésítéséhez és lejegyezte *A tűz csiholója* dallamát.¹⁸ Halálos ágyán is ez kötötte le gondolatait:

„Mert Isten: az Élet igazsága,
Parancsa ez: mindenki éljen,
[...] mindenki örüljön,
[...] öröm-gyilkos féljen.”

Adyval távozott földi életéből és tisztelői, a „százszor bátrak és viharvertek” Arany Jánossal búcsúztak tőle. Temetésén Szabolcsi Bence zenetörténész mondott gyászbeszédet. Valóban bekövetkezett hát Reinitz Béla 1910-ben papírra vetett jóslata: Kodály a magyar kultúra harcosaihoz: Ady, Móricz, Bartók „felfedező, teremtő, faltörő és sziklabontó” nemzedékéhez tartozott és „költötte milliókra dús élte kincsét” – zárta beszédét a gyászoló barát.¹⁹ Végül pedig egy ezredforduló utáni kép: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét” – énekelte a nagykőrösi Arany János Református Gimnázium kórusa az iskola fennállásának négy és fél évszázados évfordulóján a szerző Gárdonyi Zsolt orgonakíséretével – Arany János városában. Gárdonyi Zsolt, a Kodály-tanítvány (Gárdonyi Zoltán) tanítványa és fia, a jeles évforduló alkalmából ajánlasként ezt írta a partitúrára: „JELIGE – háromszólamú vegyes-karra és orgonára Arany János verssorai nyomán, a Nagykőrösi Arany János Református Gimnázium fennállásának 450. évfordulójára.(2007)” Ez is Kodály öröksége, mondhatjuk – protestáns öröksége, ha tetszik reformátussága. Becsüljük meg!

Jegyzetek

- 1 Bónis Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, Balassi kiadó – Kodály Archívum, Budapest, 2011, 8.
- 2 Uo. 13.
- 3 Kovács József László: *Zsoltárparafrázis és veszedelemének*, In: Petróczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 52,55.
- 4 Bónis, i. m. 19.
- 5 Uo. 148,149.
- 6 Uo. 659.
- 7 Árokháty Béla: *Psalterium*, Budapest, 1941
- 8 Dávid István: *A kodályi pedagógia egyházzenei előzményei*. In: Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 37.
- 9 Megjelent az *Élet és Irodalom* 1971. január 16-i számában
- 10 Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*. Püski, Budapest, 2000, 17.
- 11 Uo. 33
- 12 Karasszon Dezső: *Gárdonyi Zoltán*, Magyar zeneszerzők 8. Mágus, Budapest, 8.
- 13 Hargitai Péter: *Kodály Zoltán Nagykőrösön*. In: Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 33.
- 14 Csomasz Tóth Kálmán: *Dicsérvjétek az Urat*. Budapest, 1971, 200.
- 15 Bónis: i. m. 56.
- 16 Uo. 443.
- 17 Székely, i. m. 76.
- 18 Bónis, i. m. 52.
- 19 Uo.

T. Szabó Csaba

Mithras kultusza a római Daciában

M

ithras alighanem az egyik legismeretesebb ókori istenség a 21. század embere számára. Bár a köztudat és a hagyományos tankönyvek nem a klasszikus, görög-római panteon istenalakjai között tartják számon, Mithras kultusza majdnem minden elemében klasszikus: görög (hellenisztikus) és római. Népszerűsége ma annak is köszönhető, hogy Indiában még mindig él az avestai Mitra kultusza, az istenség neve pedig a 19. század nagy kutatói – elsősorban Franz V. Cumont és Ernest Renan révén – tévesen „perzsa istenként”, a kereszténység „konkurenciájaként”, a legmisztikusabb ókori vallások egyikeként kerültek a köztudatba. A 17. század óta folyamatosan előkerülő nagyszámú Mithras emlékművek pedig Európa-szerte állandó figyelemnek örvendtek és örvendenek mind a mai napig.

Nem volt ez másképp a mi tájainkon sem: a történelmi Erdély területénél valamivel nagyobb római provincia, Dacia Kr. u. 106 és 271 között olyan gazdag római örökséget hagyott ránk, amelynek nyomai szemmel láthatók voltak még a kora középkorban, majd a reneszánsz ember ókori iránti érdeklődésének köszönhetően fokozatosan kerültek ismét a felszínre. Az egykori római provincia, Dacia történetének kutatástörténetében különösen nagy szerepet játszottak az Olténia és Erdély területéről előkerülő Mithras-emlékek, amelyek iránt már a 18. században elindult az európai tudósokat is Románia tájára vonzó tudományos érdeklődés. Az azóta eltelt negyed évezredben a tudománynak sikerült valamivel jobban megismerni ezt a rejtélyes istenséget és a római emberek valóságosságának sajátosságait.

Mithras, a misztériumok istene: a kezdetekről

Mithras nevének legelső említése – furcsa módon – Anatóliából, a Hettita

Birodalom területéről maradt fent a Kr. e. 14. század közepéről. Az istenség egyike azoknak az alakoknak, akik I. Suppiluliuma hettita király és Tusratta, Mitanni uralkodója közötti szerződést megszentelik és vigyázzák. Igaz, az egyedülálló anatóliai példa csak a legnyugatibb kultuszemléke a Rigvédában megjelenő indiai istenalaknak: Mitra, akit a hettita-mittani feliraton látunk, nem más, mint két kultúrának, az indiai és a Mitanninak a találkozásából létrejött vallási kölcsönhatás eredménye. A Kr. e. 14. században ugyanis ilyen nevű istenséget kizárólag Indiában tiszteltek. Később, az Avesztában és a híres Mihr Jast nevű himnuszban Mithra már nemcsak nevében módosul, de attribútumai is bővülnek. Jelzők tucatjaival látják el, és érezhetően fontosabb szerep jut neki az indiaiak istenvilágában és vallásgyakorlatában is. A rigvédai és avesztai Mithra-Mithra még távol áll attól az istenségtől, amelyet mi a római Mithrasként ismerünk: az indiaiak szerint Mithra gyűlöli a hazugságot, védelmezi a szerződést, hallhatatlan és mindenhol jelen van. Kedves, emberközeli isten, amelynek népszerűsége máig töretlen India bizonyos részein, igaz ma már az Atharvavédában már a felkelő nap isteneként jelenik meg.

India és az ókori perzsák közötti élénk kapcsolatnak köszönhetően a rigvédai Mithra nevet és istenalak bizonyos sajátosságait hamar átvették a perzsák is. A Kr. e. 6. század óta ismert óperzsa Mithra-kultusznak már hivatalos, az uralkodók által is támogatott államvallási jellege van: a Hérodotosz és Sztrabón által is említett Mithrakana-ünnep már napistenként, a napéjgyenlőséghez volt kötött, tehát asztrális aspektusai is voltak. Itt már ikonográfiájában is olyan sajátosságokkal rendelkezik az istenség, amely egyértelműen az általunk ismert római Mithras képi világára is hathatott – legalábbis annak

1. kép: Mithras-Héliosz kézfogása Antiochus kommagénei királlyal (Nimrud Dag).
Forrás: Wikimedia Commons

félezer évvel későbbi megalkotásakor vagy kialakulásakor.

Nagy Sándor hódításainak és a hellenisztikus birodalom kulturális kölcsönhatásainak köszönhetően az óperzsa Mithra kultusza és a perzsák, mint az ókori tudás örök birtokosainak irodalmi toposza terjedt el a fiatal hódító birodalmában. A perzsianizmus, mint az egzotikusság egyik sajátos formája a görögök számára egyet jelentett a mágusokkal azonosított ősi tudással. Ezek a jegyek fedezhetők fel a Nagy Sándor-féle birodalom utódállamaiban létrejött új istenvilágban is. Kommagéné, Phrügia és Kilikia királyságaiban, de Baktriában is igen népszerű lett a perzsáktól átvett Mithra kultusza, ahol Hélioossal, a görög napistennel jelenik meg érméken, feliratokon és domborműveken is. Itt, Anatóliában – ahol a görög és a perzsa kultúra a lehető legerősebb szimbiózisra talált – Mithra már nemcsak Apollo-Hélioossal, de Hermésszel, az istenek küldöttével és a lelkek kísérelőjével is egy párt alkot, ami azt is jelezheti, hogy az óperzsa istenség egy újabb aspektust kapott: követe és kapcsolattartója lett két világnak, összekötve halandókat és holtakat, jót és rosszat, fényt és sötétséget (1. kép).

A kutatás máig nem jutott dűlőre, mikor, hol és ki vagy kik hozták létre a görög és perzsa ikonográfiai elemeket, egzotikus perzsa neveket és szavakat és római szertartásokat ötvöző új, Mithras-kultuszt.

A kutatás máig nem jutott dűlőre, mikor, hol és ki vagy kik hozták létre a görög és perzsa ikonográfiai elemeket, egzotikus perzsa neveket és szavakat és római szertartásokat ötvöző új, Mithras-kultuszt. Legtöbbször az anatóliai királyságok és Róma Kr. u. 1. századbeli kulturális szimbiózisát tartják a legvalószínűbbnek, mások Augustus császár udvarának vallásreformjában látják a római Mithras eredetét, de olyan is akadt, aki egyetlen vallásalapítót képzelt az új kultusz mögé. Annyi bizonyos azonban, hogy Kr. u. 1. század végén már jelen volt a Római Birodalom területén és gyors iramban elterjedt annak szinte minden szegletébe.

Mithras a Római Birodalomban

A római Mithras kultusz megjelenése – amely a vallásos kölcsönhatások ellenére élesen elkülönül az indiai, perzsa és hellenisztikus Mitra-Mithra kultuszoktól – valamikor a Flavius-korban bukkant fel Rómában. Máig rejtély, hogy miként jutott el Kis-Ázsiából a birodalom fővárosába, és hogyan alakult ki sajátos ikonográfiai programja, vallási tanai és alpnarratívája. Annyi viszont biztos, hogy Kr. u. 90 körül Statius római költő már megemlíti Mithras nevét, ekkor tehát már a korabeli értelmiség is tudott a kultusz jelenlétéről Rómában:

„... szólítsunk bár rőt színű titánnak, mint az Achaemenidák, vagy akár termő Osirisnek,

hogyha kívánod, avagy Mithrasnak a két déli szarvat

perzsa hegyek mélyén ki magához igázza erővel”

(Statius, *Thebais*, I., 717-720, László-Nagy-Szabó 2005 I., 95.)

Statius misztikus sorait Lactantius Placidus is értelmezte jó három évszázaddal később és részletesen leírta a Mithras-kultusz asztronómiai jelenségekkel való szoros kapcsolatát és feltételezett phrügiai eredetét is (Lactantius Placidus, *Kommentár Statius Thebaisához*, I. 717-720). Hozzájuk hasonlóan, Porphüriosz *A nimfák barlangja az Odüsszeiában* (24-25) című munkájában összefoglalja azt, amit az ő korában tudtak vagy tudni véltek erről az új római misztériumvallásról. A hellenisztikus korban egyre szaporodó és népszerű kis vallási csoportok egy része misztériumvallási aspektusokkal is rendelkezett, ami azt feltételezte, hogy beavatási szertartásokat tartottak, és a kultusz fő vallási üzenetét, az isteni (evilági vagy túlvilági) megváltást csak fokozatosan, böjtökkel és vallási rítusok sorozatával lehetett elérni az erre alkalmasnak találtaknak. Ezek a kicsi, többségében 20-50 főt számláló vallási csoportok leginkább a mai újpogány mozgalmakhoz és NRM (new religious movements: újvallási mozgalmak) vallásokhoz hasonlíthatók: egy karizmatikus alapítóval vagy alapító csoporttal rendelkeznek, kezdetben személyes, családi és baráti úton terjednek, majd ha sikeres történettel, megkapó, kompetitív és szokatlan, újszerű vallási üzenettel, liturgiával és eszköztárral rendelkeznek, akár regionális vagy globális sikerre is szertehetnek.

2. kép: Franz V. Cumont belga ókortörténész, a Mithras kutatás atyja Dura Europosban.
Forrás: tertullian.org

Mithras római kultusza a Kr. u. 1. században a görög misztériumvallások, a megváltást hirdető kisvallási csoportok és az egzotikussággal hódító (egyiptikus, trák jellegű, görögös, szír) vallások által alkotott változatos „piac” nyújtotta egyik lehetősége volt az ókori ember számára. Bár Franz V. Cumont (1868–1947) belga ókortörténész és valláskutató (2. kép) nagyhatású műveiben összegyűjtötte a 19. századig felgyűlt régészeti és irodalmi forrásokat, és gyakorlatilag újra-teremtette Mithras római kultuszát, fél évszázadon át meghatározva tudásunkat e témában. A halála óta eltelt 70 évben előkerült döntően régészeti források (szentélyek, szentélyben talált oltárok, reliefek, liturgikus tárgyak, graffitik, feliratok, apróleletek) új perspektívába helyezik Mithras római kultuszát.

Az eddig felfedezett mintegy 200 szentély, 3000 régészeti tárgy (relief, freskó, oltár, feliratok, sajátos apróleletek) és több mint 220 szűkszavú irodalmi forrás alapján Mithras kultusza egyike a legismertebbeknek a római korból – mégis, számos kérdésre továbbra sem tudjuk a választ. Az elmúlt két évszázad kutatása során feltárt emlékek alapján tudjuk, hogy ez a kultusz hirtelen, minden bizonnyal egy alapító csoport vagy vallási vezető által létrehozott narratíva útján indult el tőlünk Rómából a Kr. u. 1. század végén, és terjedt el nagyon gyorsan a birodalom kereskedelmi és katonai gócpontjaiban, különösen a dunai provinciák vidékén. Kevesebb mint fél évszázad alatt a kultusz nyomai már jelen vannak szinte minden provinciában Britanniától Dáciáig, de az új kultusz nyomait megtaláljuk Anatóliában és Szíriában is, igaz

3. kép: Komplex Mithras dombormű Apulumból (Gyulafehérvár). Forrás: www.ubi-erat-lupa.org

ott valamivel később terjedt el, és kevésbé lett sikeres, mint mifelénk. A kultusz nyomai első ránézésre mindenhol egységes forrásanyaggal bukkannak fel: minden szentélyben a bejáratnál szemben (ma: mithraeum, ókorban *aedes*, *spaeleum*, *templum*, *crypta*) egy jól strukturált, ma már elveszett, de az ókoriak számára jól ismert történetet megörökítő dombormű állt a bikaölés (tauroktónia) jelenetével (3. kép). A precízen megszerkesztett és tömegesen gyártott dombormű klasszikus római áldozatjelenetet mutat, amelynek központi jelenetében a fiatalos isten képében megjelenített Mithras elvágja az égi bika torkát, szemeit a Napra szegezi. A bikaölés jelenetét számos apróbb életkép veszi körül, amely Mithras különböző aspektusait és a ma már elveszett vallási narratíva (vagy régióként és közösségenként módosított narratívák) különböző történeteit meséli el képekben: Kronos-Saturnus álma, amelyben előre látja Mithras megszületését, Mithras születése a sziklából (vagy ritkán egy égi tojásból vagy fából), Mithras a gyermek játéka a glóbuszal, Mithras vizet fakaszt (fons perennis), Mithras rátalál a bikára (bika a bárkában néha), üldözőbe veszi, elkapja (megüli). Az elszabadult bika üldözése, a bika vállra vétele (taurophoros – az áthaladás, „transitus dei” megjelenítése). Ezt követi a fő jelenet, a bika feláldozása (tauroktónia), majd Mithras kezét fog a napistennel, lakomában elfogyasztják a bikát, és végül négyes fogaton felszáll Héliossszal az égbe. A jeleneteket különböző állatok – Mithras köpenyére repülő holló, a bika vérét nyaldosó kutya, a bika heréit tépkedő skorpió, az áldozat alatt egy kratér mellett fekvő oroszlán – kísérik. A tauroktóniát két perzsa öltözékű, fáklyát hordozó alak áll: Cautes és Cautopates.

A jelenet értelmezése ma sem egyszerű, bár az 1970-es évek óta egyértelművé vált, hogy egy csillagászati elemek formájában (csillagkonstellációkkal: Taurus, Libra, Leo, Gemini, Scorpio, Canis Minor stb.) megjelenített történetről van szó. Sokan ezt a történetet egy pontosan meghatározható történelmi eseményhez (napfogyatkozás, holdfogyatkozás) kötötték, amelyet később minden Mithras-közösség megünnepelet. Mások a dombormű szimbolikus értékét hangsúlyozták, amely egy kaput jelent a gyarló ember világa és a túlvilág között. Ahhoz, hogy a lélek átmelessen ezen a kapun és eljusson az égi szférák világába, Mithras megváltó áldozatára és a Mithras-kultusz hívóinek hét fokozaton (*corax*, *nymphus*, *miles*, *leo*, *perses*, *heliodromus*, *pater*) át tartó beavatására volt szükség. Minden beavatási fokozathoz sajátos felkészülés, szimbólum és beavatási szertartás tartozott, melyeket irodalmi források, mozaikábrázolások, falfreskók és régészeti apróletek is bizonyítanak.

Első hangzásra az olvasó rengeteg hasonlóságot vélhet felfedezni Jézus Krisztus és Pál apostol tanai, valamint Mithras kultusza között, ám ez egyáltalán nem meglepő: mindkét vallási mozgalom a Kr. u. 1. században formálódott olyan kulturális miliőben, amelyben a kisvallási mozgalmak (Ízisz, Ozirisz, Attisz, Kybele, Dolichenus, Orpheus, Szamothrakéi istenek kultusza) megváltástana (szoteriológia) párosult az egzotizáló tendenciákkal (perzsiánizmus, egyiptianizmus, az egzotikus barbaricum jelensége). Nem meglepő tehát, hogy a hagyományos római vallás intézményesített és monopolizált jelenségei mellett ezek a vallási mozgalmak izgalmas alternatívát, de nem konkurenciát jelentettek a római ember isteni világgal történő kommunikációja számára.

A Mithras-kultusz sajátossága, hogy – eddigi ismereteink alapján legalábbis – csak férfiak számára volt nyitott, igaz, ott a társadalom minden szegletéből (szenátorok, kereskedők, rabszolgák, lovagok, katonák) találunk híveket. Ahogy minden vallási mozgalom, úgy a Mithras-kultusz is számos változáson ment át a Kr. u. 1. és 5. század között és regionális sajátosságokat mutatott minden provinciában, nemegyszer egy-egy településen belül is.

Mithras Daciában

A római Mithras-kultusz valószínűleg már a traianusi korban (Kr. u. 106–117)

megérkezhetett Dacia provincia területére, hisz a birodalom minden szegletéből idesereglett kereskedők, katonák és módosabb civilek egy része jó kapcsolatot ápolt a kultusz főbb központjaival, Rómával vagy a pannóniai Poetóviával. A kultusz – bár sokáig a katonák sajátos vallásának tartották – valójában egy igen vegyes, minden társadalmi réteget megmozgató jelenség volt. Dacia alig több mint másfél évszázados fennállása alatt sajnos, elég nehéz a történelmi jelenségek kronológiáját megállapítani, különösen vallási jelenségek esetén, ahol a kutató számára csak sablonszerű feliratok és tömegesen gyártott domborművek állnak rendelkezésére. Mithras daciai kultusza elsősorban a Traianus által alapított provincia-főváros, Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa (ma Várhely) közösségeiből nőtt ki. A provincia első és egyben legnagyobb civil településén feltételezhetően több szentély is létezett, eddig azonban csak az 1880-as években Király Pál által kiásott, és már a maga korában is szenzációszámú mithraeum ismert. Ez a szentély – annak ellenére, hogy csak az apszis egy része maradt fent belőle – több mint száz relieftöredéket, szobrot és apróleletet rejtett magában, amely egyedülálló régészeti leletnek számít a világon. Király Pál felfedezése volt Európa történetének legnagyobb mithraikus leletegyüttese. Máiig nehéz megérteni, hogy kerülhetett az átlagosan 30 m hosszú és 10 m széles, 30-40 hívót befogadó szentélybe annyi dombormű és szobor: egy átlagos Mithras-szentélyben általában kevesebb mint egy tucat oltár, dombormű és szobor lehetett.

4. kép: Cautes bikafejjel Apulumból (Gyulafehérvár, Római Katolikus Szeminárium udvara). A szerző felvétele

Egyesek egy faragóműhely anyagát vélik itt felfedezni, ahonnan ellátták a város territoriumát Mithras-domborművekkel. Mások több szentély összehordott anyagát látják, míg olyan feltételezések is vannak, miszerint az összehordott anyag a szentély több fázisához kötődik, és kiselejtezett domborműveket tartalmazhat. A szentély részletes magyar nyelvű közlése ellenére még most sem nyert kellő figyelmet, a felfedezése óta eltelt több mint 130 év alatt pedig már a szentély helye sem ismert. A várhe-lyi mithraeum érdekessége még, hogy a nagyszámú dombormű és szobortöredék mellett először kerültek elő innen ún. mithraikus apróleletek is a provinciából, amelyek szűkszávúan ugyan, de betekintést nyújtanak egy ilyen szentélyben történő szertartásokba is: nyomokban megtaláljuk a szentély környékén megfőzött, majd a vallási lakoma után összegyűjtött tyúkszontokat, a lakoma alkalmával használt kerámiaedények töredékeit, üvegpoharak apró darabkáit és itáliai modellek alapján készült talak darabjait. Az még a legjobban kiásott Mithras-szentélyek esetében sem ismert, mi is történt egy-egy ilyen szentélyben: amit tudunk, hogy a legtöbb szentélyt egy-egy módosabb civilnek a háza tövében hozták létre magánszentélyként, ahol a főleg baráti és családi hálózatok útján létrejött vallási közösségek összegyűltek az új tagok beavatására, egy-egy jelentősebb esemény megemlékezésére vagy feltételezhetően egy központi, asztronómiai jelenséghez kötődő ünnepre. Ezeket az alkalmakat pedig lakomákkal zárták. A régészeti bizonyítékok alapján a bikaáldozatnak semmi nyoma nincs, ez minden bizonynyal csak a Mithras-narratíva és a valóságos-asztronómiai nyelv része lehetett.

A régészeti bizonyítékok alapján a bikaáldozatnak semmi nyoma nincs, ez minden bizonynyal csak a Mithras-narratíva és a vallásos-asztronómiai nyelv része lehetett.

Bárhogy is értelmezzük a nagy várhe-lyi leletanyagot, annyi biztos, hogy a fővárosban kialakult sajátos ikonográfiai nyelv sok mindenben újít a más provinciában és Rómából ismert mithraikus ikonográfián. Az egyik ilyen sajátosság a tauroktónia mellett álló mellékalak, Cautes sajátos, bikafejjel való

5. kép: Apulum (Gyulafehérvár) egyik legnagyobb méretű Mithras domborműve. A szerző felvétele

ábrázolása volt (4. kép). Ez a kizárólag Daciában és egy német példából ismert ikonográfia is jól jelzi, hogy bár lehet volt egy standardizált Mithras-mítosz, ez provinciánként, vagy akár közösségként változott és formálódott. A Sarmizegetusai Mithras-közösségek révén a kultusz élénk kapcsolatot ápolt a *Publicum Portorium Illyrici*, azaz a régió nagy vámkerületének több kereskedelmi gócpontjával, így Aquileia, Aquincum és Poetovio városával is. Ennek is köszönhető, hogy a kultusz a provincia másik nagy városkonglomerátumában, Apulumban, a mai Gyulafehérváron is óriási népszerűségnek örvend. Az innen származó mintegy félszáz Mithras-emlékmű (5. kép) már a 18. század óta vonzotta a hazai és külföldi kutatókat, és nagyban hozzájárult a Dacia-kutatás nemzetközi hírnevéhez is. Sajnos a nagyszámú relief, oltár és szobor döntő többsége ismeretlen helyről került elő, csak a 2008-ban felfedezett új apulumi Mithras-szentély leleteinek van biztosan dokumentált helye.

A két nagyvároson kívül – ahonnan a mintegy 300 daciai Mithras-emlékanyag több mint fele származik – számos kisebb településen is lehetett Mithras-szentély: Marosdécs és Slávénia (Olténia) szentélye is ismert, igaz, ezek kisebb, katonai közösségekhez kötődnek. Minden bizonynyal volt Mithras-szentély a főbb civil (Napoca) és katonai (Porolissum, Potaissa, Micia) településeken is. A kultusznak – ahogy a római élet minden más formájának is – radikális vége lett Kr. u. 270 után, amikor a provinciát elhagyja a római elit, és a régió fokozatosan magára marad.

Következtetések

1865-ben egy Havasi nevű ismeretlen szerző a *Vasárnapi Újság* 1865. október 10-i számában azt írta, hogy a „Mithras tisztelete a legszebb része a római, de általában az ókori kultusznak, s a tüzetesebb tárgyalást nagyon is megérdemelné, főleg miután honunk, különösen Erdély történelmét is érdekli”. Az azóta eltelt másfél évszázadban előkerült óriási mennyiségű régészeti anyag mintegy száz, főleg román, német, francia és angol nyelvű tanulmányt szült a témában. Az eddigi utolsó magyar nyelvű összefoglalója Mithras daciai kultuszának Király Pál 1894-es *Dacia monográfiájában* olvasható. Ez a rövid ismeretterjesztő tanulmány igyekszik a birodalmi szinten is rendkívül gazdag régészeti anyagot a kortárs nemzetközi kutatás eredményeinek tükrében röviden bemutatni. Remélhetőleg lesz majd egy, a Király Pál összefoglalójához mérhető terjedelmű újabb, magyar összefoglaló is, amelyben bemutatják kerül majd a római Mithras kultusz gazdag daciai hagyatékát.

Ajánlott szakirodalom

László Levente – Nagy Levente – Szabó Ádám: *Mithras, a misztériumok istene*. Kairosz kiadó, Budapest, I-II, 2005
 Szabó Csaba: The material evidence of the Roman cult of Mithras in Dacia. CIMRM Supplement of the province. In: *Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungariae*, 2018 (megjelenés előtt).
 Vermaseren, Marteen: *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* II, Hága, 1960

Vincze László

Gondolatok Kós Károlyról – egy szoboravatás kapcsán

Ritkán adatik meg egy ember életében, hogy szoboravatáson vegyen részt. Nem mindennapos esemény. A kolozsvári, Írisz-telepi református gyülekezet sem tudta, mi fán terem az ilyen rendezvény. És lám, ma, a reformáció félezedes megemlékezésének mintegy előestéjén, kettős szoboravatási ünnepséget ülünk! Ünnepeljünk hát, jókedvre fel!

Két jeles kálvinista mellszobra vár leleplezésre odakint a templom előtt, és nekem jutott a könnyebb feladat: arról a személyiségről kell beszélnem, aki sokunknak még kortársa volt, személye a közéletünk része volt, s akiről mindenki máig a legnagyobb tisztelettel beszél. Kós Károlyról van szó! És itt elbizonytalanodom: életének bő kilenc évtizede – mondhatnám – itt zajlott közöttünk. Valóban könnyebb-e olyasvalakiről beszélni, aki sokunknak kortársa volt? Olyasvalakiről, akit a jelenlevők közül többen személyesen ismerhettek? Hogy

álljak én most ki eléjük, elmondani azt, amit ők sokkal jobban tudnak?

De ha már a megbízatást elvállaltam, nem kevés tartózkodással ugyan, de vásárra viszem a bőrömet, úgy, hogy megpróbálom kerülni a többször hallott általános, száraz adatokat. És máris elmentmondásba kerülök saját magammal, hiszen ilyen alkalmakkor nem kerülhetők meg a többször hallott általános, száraz adatok. Akkor lássuk! Kicsoda is Kós Károly a ma igencsak felületes emberének? Író? Dicséretes. Grafikus? Jó. Könyvkészítő? Ügyes! Politikus? Nana! Példamutató földműves? Hoppá! Építész? Na, ez már valami!

Szakbarbár korunkban egy ilyen felsorolás hallatán gondolkodás nélkül rávágjuk: polihisztor. De hát a fáma szerint Erdélyországban Brassai Sámuel volt az utolsó ebben a műfajban, aki még Kós Károly kamaszkorában meghalt. Mondjuk talán azt, hogy reneszánsz ember? Vagy csak egyszerűen: Kós Károly.

Egyértelmű, hogy e Kós Károly-i falak között az építész áll az első helyen. Isten e Kós Károly-i házában az íriszi református közösség és a teljes ünneplő gyülekezet hálát ad a teljes életműért, de kiváltképp azért a szeletéért, amely által az addig is meglévő Írisz-telepi lelki otthon – úgymond – testté lett.

De nézzünk egy kicsit túl e falakon. Van még egy Kós Károlyunk. A látó Kós Károly. Nem volt ez különleges adottság, csupán annyi: látta a fától az erdőt. De ha körülnézünk, és magunkba nézünk – mégiscsak különleges adottság volt ez. Látta a követendő utat és cselekedett. Előrelátta Erdély elvesztését, és hazajött, bár sikeres budapesti építész volt. És amikor az elkerülhetetlen valóban bekövetkezett, és annyian, de annyian mentek, ő maradt. Maradt és épített. Házat, hazát. Templomot, magánépületet, múzeumot, könyvet, közösséget, igét, transzszilván gondolatot. S ma, amikor már az erdélyi többségiek egyre

Kicsoda is Kós Károly a ma igencsak felületes emberének? Író? Dicséretes. Grafikus? Jó. Könyvkészítő? Ügyes! Politikus? Nana! Példamutató földműves? Hoppá! Építész? Na, ez már valami!

Ünnepi istentisztelet az Írisz-telepi református templomban

A kortárs Bartókhoz és Kodályhoz, Móriczhoz hasonlóan, ő is a „csak tiszta forrásból” jelige szellemében tudta elképzelni életműve egészét. Sőt: élete egészét!

jelentősebb hányada is kezd transzszilvanizmusban gondolkodni, Kós Károly kellemetlen – ezért sokáig naivként ki-rekesztett – eszméit elővehetjük a naptalinból, mert azok bizony ma is életerős fundamentumai lehetnek egy korszerű közéleti diskurzusnak, hiszen építész-ként tudta, hogy az időtálló építmény a szilárd fundamentummal kezdődik. S most, ha nem is ő lesz a tényleges építésvezető, odaáról – odafentről – felügyeli majd a megvalósítást.

Temetése – 1977-ben, az egyre keményedő szorítás béklyójában – néma bizonyágtétel volt. Mi mellett is? Az erdélyiség mellett? A Kalotaszegi Köztársaság mellett? Vagy inkább pusztá létünk

igazolása mellett?! A koporsó elől, mögötte Kalotaszeg s Erdély színe-virága! A ravatalon is vezérünk volt!

Mi, maiak, munkásságának első-sorban a „hasznos” oldalát látjuk, azt ismerjük fel és el. S ez a mi szegénységi bizonyítványunk. Hogy volt egy „haszontalan” Kós Károly is, arról tán tudomást sem veszünk: íróember volt, rajzoló ember volt, könyvkészítő ember volt! Lárifári!

Pedig nem lárifári! A tényleges építés, valamint a politikai haza tervezése és építése mellett (ne feledjük a Kalotaszegi Köztársaságot!) – szellemi hazát is épített. A két lábbal a földön álló emberi mivolta mellett művész is volt. Nem csak test az ember! Sőt! Szellem és lélek is. Az emberben élő szépségigényt lépten-nyomon vallotta és gyakorolta. Minden alkotásából átsüt a szépérv, legyen az lakótelep vagy dohányszelen-ce. Hiszen igazán hasznos csak az lehet, ami szép! Az tesz fogékonyra, nyitottá. „Akinek szép a lelkében az ének, az hallja a mások énekét is szépnek”.

Kövezzenek meg, de némileg személyes vizekre evezek: számomra talán legkedvesebbek – természetesen ezen Isten háza mellett – a kézi készítésű könyvei, amelyeknek ő alkotta a kötését, rajzolta a betűit, metszette az ábráit, s amelyek

Kós Károly szobra a kolozsvári Írisz-telepi református templom kertjében

gyönyörűek és egyediek! Székely balladák, Atila királról ének, Erdélyország népének építése – mind megannyi lelki és szellemi gyönyör forrása. (Ez vezethetett később a Szépmíves Céh alapításához is!)

A korszellem és az egyéni vonzalom, az indíttatás, a megérzés szerencsés csillagzat alatt való találkozása jegyében történt az ő indulása. És egész hosszú pályája. A kortárs Bartókhoz és Kodályhoz, Móriczhoz hasonlóan, ő is a „csak tiszta forrásból” jelige szellemében tudta elképzelni életműve egészét. Sőt: élete egészét! Így – legyen az a feleki görög-katolikus templom, a sepsiszentgyörgyi múzeum, a budapesti állatkert, a Varjú nemzetség, az Országépítő, a kakasos templom, a Kiáltó szó, a Szépmíves Céh vagy éppenséggel a családi élet – szervesen merítkezik és építkezik a letisztult népi kultúrából. Így nem csak a magyar organikus, szerves építészeti bölcsője ringott Kós Károly műhelyében, hanem egész 20. századi létünk jobbik része is.

Szent László-év az idei. Sőt: Arany János-év és Kodály-év is. Évfordulókra van szükségünk ahhoz, hogy eszünkbe jusson olykor: mi vagyunk a hálás utókor!

De ha évfordulóra van szükség, hát legyen! Van itt az is bőven: Kós Károly 40 esztendővel ezelőtt halt meg, kereken 60 éves ez a templom, és 50 esztendő múlva emlékezünk meg e szobrok avatásának 50. évéről! Adja Isten, hogy akkor is együtt ünnepeljünk!

Most pedig Ferencjós-kával szólva: hulljon le a pel!

(Elhangzott Kós Károly és Bartha Miklós szobrainak avatásán, 2017. október 20-án, Kolozsváron, az Írisz-telepi református templomban.)

Blaskó János alkotását 2017. október 20-án avatták fel. Rohonyi Iván felvételei

Mithras dombormű Drágról, Szilággy megyéből